

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLI - 2004

č. 1 a 2

ISSN 1212-5326

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY - ročník XLI (2004), číslo 1 a 2

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Michaela Černá, Pavla Chejnová, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám dr. J. Hoffmannové)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě. Je možno použít i e-mailovou adresu (hoffmannova@ujc.cas.cz).

OBSAH

	strana
Eva Flanderková: <i>Jazyk a zvláštnosti v dorozumívání afatiků</i>	3
Naděžda Bayerová: <i>Jména svatých se zřetelem k naší současné pojmenovací soustavě</i>	35
 Z jazykovědných pracovišť	
Světla Čmejrková – Jana Hoffmannová: <i>Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení ČR v roce 2003</i>	38
<i>Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2003</i>	40
 Nové publikace	
Tereza Svobodová: <i>I. Kamińska-Szmaj: Słowa na wolności. Język polityki po 1989 roku. Wypowiedzi, dowcip polityczny, słownik inwektyw</i>	43
Iva Dobrotová: <i>Česko-polský slovník zrádných slov</i>	48
 Kronika	
Bohumil Vykypěl: <i>Adolf Erhart (1926-2003)</i>	51
Marie Dohalská-Zichová: <i>Česká fonetička Jiřina Hůrková-Novotná (*1933)</i>	53
Karel Komárek: <i>Rudolf Šrámek sedmdesátiletý</i>	56
Naděžda Bayerová: <i>K 75. narozeninám prof. dr. Jar. Hubáčka, CSc.</i>	57
Ladislav Janovec: <i>Dvě kolokvia mladých lingvistů</i>	59
<i>Studentské setkání brněnských bohemistů na Cikháji</i>	62
<i>Český komitét slavistů na nové funkční období ustaven</i>	64
<i>Internetový informační servis „Fórum Jazykovědného sdružení“</i>	65

Jazyk a zvláštnosti v dorozumívání afatiků

Eva Flanderková

0. Úvodem
1. Je jazyk obsažen v našich myslích a mozcích?
 - 1.1 K lingvistice a psycholingvistice
 - 1.2 K disciplínám v přehledu
 - 1.3 K lingvistice a kognitivní vědě
2. Afázie – funkční porucha mluvené řeči
3. Rozlišení afází v literatuře
4. Vnímání textu psaného a mluveného
5. Ukázky verbální řeči afatiků
 - 5.1 Opakování a porozumění opakovanému
 - 5.2 Spontánní sdělování a telegramové vyjadřování
 - 5.3 Plynulost afatické řeči a obsahová soudržnost sdělení
6. Intence verbálního sdělování a nemožnost verbalizace
 - 6.1 Parafázie a pseudoslova
 - 6.2 Automatismy a užití tabuových slov
 - 6.3 Deiktika
 - 6.4 Prožívání pojmu a nemožnost pojmenování?
7. Neverbální sdělování a paralingvální zvukové jevy
 - 7.1 Neverbální komunikační prostředky
 - 7.1.1 Užití gest
 - 7.1.2 Mimika
 - 7.2 Paralingvální vlastnosti řeči a její citová složka
 - 7.3 Pauzy
8. Emocionalita, expresivita a kontaktní prostředky
9. Závěrem

„I zvedli kameny a stvořili z nich dva lidi. Jeden z bratrů jim vdechl život, druhý jim dal rozum a pohyb a třetí podobu, řeč, sluch a zrak.“ (Jak vznikl život a svět. In Helena Kadečková: Soumrak bohů. Severské mýty a báje, Praha 1998, s. 25.)

0. Úvodem

Tato práce je pokusem přiblížit čtenářům některé zvláštnosti užívání jazyka, které jsou spojeny s komunikací afatiků. Jsou v ní možná spíše otázky než odpovědi; podnětem k ní bylo setkání s afatickou řečí a afatickými mluvčími.

Vycházím z odborné literatury, z videozáznamů neuropsychologických vyšetření afatických pacientů a volných rozhovorů s nimi; menším dílem z osobní zkušenosti s českými afatiky.¹

Zvláštní jevy afatické řeči, které práce představuje, by neměly být chápány jako typické vlastnosti jakékoliv afatické řeči; cílem také není poukazovat k obecným závěrům.

1. Je jazyk obsažen v našich myslích a mozcích?

„Řeč (...) denně využíváme, a přitom nevíme, jak to děláme. (...) Bezmála 200 let se odborníci pokoušejí objasnit anatomický substrát, na němž řeč vzniká, a snad se pozvolna přibližují pravděpodobnějším verzím.“ (Pavel Kalvach a Dana Blažková v článku Lidská řeč. Kde vzniká a jak souvisí s myšlením?, Vesmír 80, 2001, s. 522.)

V jakých oborech se můžeme setkat s mozkiem, myslí a jazykem? (Následující rozčlenění slouží jen pro přehled, je „výběrové“ a není myšleno jako pokus o utřídění a vymezení oborů jejich metodami, zájmy, cíli.)

Co („kdo“) je Převažující úroveň popisu, Vědní obor

¹ Dovolila bych si poděkovat PhDr. Petru Kulišťákovi, CSc., za laskavé poskytnutí videonahrávek a za to, že mi setkání s pacienty umožnil. Ráda bych poděkovala také pacientům, kteří svolili ke snímání kamerou.

předmětem zájmu (ve vztahu k jazyku, mozku a mysli):	zkoumání (ve vztahu k afáziologii ²); přístupy, metody:	(podobor):
kognitivní věda		
neurovědy		
MOZEK neuroanatomie neurofyziologie	biologická	neurologie
zobrazovací metody	neuroradiologie	
MOZEK + MYSL	biologická + mentální	neuropsychologie
PŘIROZENÝ JAZYK + MOZEK + MYSL	biologická + mentální + lingvistická	neurolingvistika, „neuropsycholingvistika“
PŘIROZENÝ JAZYK	různé přístupy k jazyku, různé metody	lingvistika
PACIENT (jeho osobnost, bytost)	praktická disciplína; cílem je reedukace afatického pacienta	logopedie (oblast speciální pedagogiky)

1.1 K lingvistice a psycholingvistice

Předmětem zájmu lingvistiky je jazyk: tím se lingvistice otvírá mnohost přístupů k němu samému.³

Do 50. let minulého století se v souvislosti s vydáním první monografické práce klade vznik samostatné⁴ vědní disciplíny - psycholingvistiky. Její teoretické základy a metody jsou obsaženy ve sborníku *Psycholinguistics: a survey of theory and research*, který vydali v roce 1954 psycholog C. E. Osgood a lingvista T. Sebeok. Počátky psycholingvistiky jako nově

² Afáziologii rozumíme zkoumání afázií a určitá zjištění o nich.

³ O přístupech v lingvistice viz Kořenský, 1992:97: „Dnes je rozptýl teoretických prostředků obrovský, od metod a postupů klasické historickosrovnávací jazykovědy přes klasické strukturalismy až k logicko-sémantickým aparátům jedním směrem, k sociálněpsychologickým prostředkům druhým a k hermeneutickým a kontemplativním metodám směrem třetím a jistě ne posledním.“

⁴ Dnes bychom v zpětném pohledu řekli spíše mezioborové.

vznikajícího oboru nebyly bez obtíží;⁵ brzy se však rozšířila jak ve Spojených státech, tak v jiných zemích, zejména ve Francii, Německé spolkové republice a v Sovětském svazu (Černý, 1996:351).

K zájmům psycholingvistiky dnes patří řada témat (tematických okruhů), kterými se v průběhu vývoje zabývala v různě orientovaných přístupech.⁶

Uvažovala o předpokladových strukturách k užívání jazyka v mysli mluvčího, např. o uspořádání tzv. mentálního slovníku: asociačními metodami zjišťovala, jak je v mysli mluvčího mentální slovník uspořádán, a uvažovala o mentálních sémantických sítích; jako součást předpokladových struktur v mysli mluvčího chápala také mentální encyklopedii (pojímanou jako soubor znalostí o světě v mysli mluvčího); rozpracovávala také pojetí tzv. předpokladové (kognitivní) báze⁷ (viz dále).

Psycholingvistika také formulovala modely produkce řeči: lze je pojímat jako procesy dílčích kognitivních operací, které proběhnou v „mysli“ mluvčího, než nastane externalizace verbálního vyjádření. Zajímala se také o vztah jazyka a procesu myšlení - sovětský badatel L. S. Vygotskij se svými spolupracovníky se zabýval vztahem myšlení a tzv. vnitřní řeči.

Psycholingvistické přístupy orientované komunikačně rozvíjeli rumunská psycholingvistka T. Slama Cazacu, norský badatel R. Rommetveit a sovětský badatel A. A. Leont'jev, který s dalšími spoluautory v první polovině 70. let minulého století vypracoval *teorii řečové činnosti* (viz Nebeská, 1992:21). Patofyziologické aspekty užívání jazyka zkoumal sovětský psycholog a fyziolog A. R. Lurija⁸ (Lurija také ve výzkumech afázií používal název neuroling-vistika).

Souběžný vývoj psycholingvistických přístupů v americkém prostředí vycházel z psychologické *teorie paměti* (Černý, 1996:365); z teorie paměti vychází také pojetí jazykového chování jako verbální činnosti kognitivní.

V současné psycholingvistice lze spatřovat doplňující se sbíhání dvou přístupů: jednak komunikačního (komunikačně-pragmatického), tj. zaměřujícího se spíše na vnější situační podmínky, na situační kontext komunikace, jednak kognitivního (kognitivně-psychologického), tj. zaměřeného spíše na vnitřní procesy a kognitivní operace probíhající

⁵ O badatelském směřování jednotlivých disciplín, z nichž psycholingvistika vzešla, viz Nebeská, 1991 a 1992.

⁶ Z tematických okruhů psycholingvistiky zmiňujeme jen některé. Viz monografii I. Nebeské, 1992.

⁷ Viz Nebeská, 1989.

⁸ V počátcích byly poruchy řečové činnosti zkoumány ve spojení s neurologií a léčebnými postupy. Klinická vyšetření pomáhala mírnit následky poranění lidí zasažených světovou válkou.

v mluvčího „mysli“. V našem prostředí jsou psycholingvistická zkoumání tradičně spjata spíše s přístupem komunikačním⁹ než kognitivním.

1.2 K disciplínám v přehledu

Logopedie - obor speciální pedagogiky - zahrnuje zdravotní péči; ve vztahu k afáziologii je jejím cílem pomoci afatikovi k tomu, aby mohl v běžném životě opět bez obtíží užívat řeč; snaží se tedy nemocné opět dovést k řečovým dovednostem; v logopedii se mluví o řečové reedukaci či rehabilitaci;

neurologie - lékařský obor; neurolog vyšetřuje nemocného, stanovuje diagnózu a navrhuje léčebný postup;

neuroanatomie - popisuje stavbu nervového systému a jeho funkční činnost;

neurofyzologie - „stahuje“ zkoumání nervové činnosti na neuronální (buněčnou) a pod-buněčnou úroveň;

neuroradiologie - využívá při vyšetřování zobrazovací metody¹⁰, kterými je možné sledovat jemné děje¹¹ probíhající v mozku;

neuropsychologie - všímá si toho, jak onemocnění nervového systému působí na pacientovu psychiku, tj. jak mohou být v souvislosti s onemocněním narušeny psychické funkce a ve vztahu k afáziologii také funkce řečová; může navrhnout vhodný terapeutický postup;¹²

„neuropsycholingvistika“ - v afáziologii zkoumá jazykové chování ve spojení s jinými kognitivními (kognitivněpsychologickými) procesy, které mohou být u afatiků ve vztahu k jiným životním funkcím narušeny, a pohlíží na užívání jazyka jako na jazykové chování mozku; může vyvozovat, jak je jazyk ve své komplexnosti užíván (a za jakých podmínek může nastat proces verbalizace).

⁹ Předpoklady k němu u nás vycházejí z tradice Pražské školy, která ve funkčně strukturalistickém přístupu k jazyku akcentovala *užívání* jazyka (tj. jazykového systému) mluvčími.

¹⁰ Různé metody sledují různé cíle; výklad o nich podává ve zvláštní kapitole např. učebnice J. Tichého a kol., 1997.

¹¹ Máme na mysli takové, o jakých potom mluvíme jako o „aktivaci mozku“.

¹² Může také oslovit pacientovu rodinu: kontakt s blízkými je důležitý pro řečovou stimulaci, přispívá k pacientovu psychickému klidu a tím napomáhá uzdravení (srov. Petržílková, 1995:23).

1.3 K lingvistice a kognitivní vědě

Neurovědy, umělá inteligence, lingvistika, psychologie a filozofie myslí (v různorodých metodologických přístupech a směrech) konvergují a společně vytvářejí transdisciplinární vědeckou aktivitu, nazývanou kognitivní věda¹³. Uvažujeme-li o „jazyce v mozku/mysli“ a chápeme-li řeč jako kognitivní proces, přesahujeme v lingvistických přístupech pomyslný rámec lingvistiky jako samostatně chápané vědní disciplíny právě na její pole.

Kladou se otázky, které souvisejí s povahou jazyka a které by snad patřily spíše filosofii poznání. Představa jazyka jakožto uspořádaného hierarchizovaného systému existuje jako náš teoretický koncept při uvažování o něm; jazyk vůbec nemusí být v našich „myslích/mozcích“ (!?) organizován jako (hierarchizovaný) systém, který má své strukturní roviny/plány. Jakým způsobem vůbec jazyk vstupuje z „vnějšího světa“ (který vnímáme) do naší „vnitřní sféry“ (až sféry prožívání), a naopak? Můžeme očekávat, že existuje neuronální korelát, jímž je to, co nazýváme užíváním jazyka, uskutečňováno nebo vůbec umožňováno?

V dnešních souvislostech je díky funkčním zobrazovacím metodám možné sledovat, že při produkci mluvené řeči - ve vsí její rozmanitosti - jsou „namáhány“ různé „oblasti“ mozku. „Aktivace“ určitých „oblastí“ při řešení jistých jazykových úkolů nasvědčuje tomu, že zvláštnosti užívání jazyka „uspořádání“ ve strukturovanosti mozku *nějak*¹⁴ odpovídají.

Aktivita jazykovědy může v oblasti přístupů utvářejících kognitivní vědu dospívat k odpovědím na otázku, jak jazyk vstupuje do našeho užívání.¹⁵

Různé aspekty užívání jazyka se projevují právě v afatické řeči (viz dále).

2. Afázie – funkční porucha mluvené řeči

Afázie bývají vymezovány jako poruchy řeči, které vznikají v souvislosti s porušením mozku (tedy nikoli mluvidel) (Koukolík, 1995:100); jsou pojímány jako narušení jazyka jakožto funkčního systému či jako poruchy symbolických funkcí (Ambler, 2001:72). Jsou

¹³ Viz Havel, 2001:18-19; Thagard, 2001; Varela – Thompson – Rosch, 1991:4-5.

¹⁴ Jaké jsou „informace“, které mozek/mysl získává či tvoří? Lze je vůbec dělit na materiální a mentální? Srov. Morin, 1995:50 a Pribram, 1999:113.

¹⁵ Otázkou, jak jazyk vstupuje do našeho užívání, se také otvírají přístupy lingvistiky kognitivní (zajímající se např. o jazyk a konceptualizaci světa) a vyvstávají otázky, jak jsou svázány jazyk, jeho „nositelé“ a „vnější svět“ (srov. de Beaugrandovo přirovnání k třem vrstvám pomyslného „dortu“, který tvoří *společnost, jazyk a realita*; de Beaugrande, 1996).

organického původu (porušena je mozková tkáň) a od poruch řeči původu neorganického¹⁶ mohou být někdy obtížně rozeznatelné (Mumenthaler – Mattle, 2001:287b). Jsou přitom jednou z poruch mnohých životních funkcí, které u pacienta v souvislosti s porušením mozku mohou nastat.¹⁷ (Snad bude v budoucnu možné s větší jistotou usuzovat na to, jaké funkční poruchy řeči by se u pacientů mohly v souvislosti s povahou poškození mozku vyskytnout.)

Jejich typologie jsou různorodé, nevyhraněné: příznaky, které bývají přiřazovány tomu kterému „typu“, se v jednotlivých případech projevovat mohou, ale nemusí (tj. jistým symptomům nemusí odpovídat jistá funkční poškození mozku, která by bylo možné lokalizovat¹⁸).

Také průběh zotavení a uzdravování je u nemocných velmi individuální.¹⁹

Sama povaha afázií tedy neumožňuje, abychom o nich mluvili obecně a v jakémisi „definitivním“ smyslu. Afatickým onemocněním je však společná taková řeč, v jaké se - přistupujeme-li k ní se zkušeností s řečí zdravých lidí - komplexnost jazyka ztrácí, v jaké je patrné oslabení její běžné znakovosti a dorozumívací funkce.

Spontánní afatická řeč může být například nesena jediným „sdělujícím“ znakovým prostředkem, dávajícím pacientovu řečovému projevu smysl (viz videozáznam programu o neurologickém a lingvistickém výzkumu afázií z roku 1993): zvukovou modulací řeči. Pacient artikuloval jen sled stereotypních „slabik“, znějících „tana – tana – tana ...“, mluvené řeči však rozuměl (!) a *přirozeně* na ni reagoval: přirozeně působila nejen řečová intonační modulace, ale i pacientovo mimojazykové chování.

Pacient také na vyzvání počítal od jedné do dvaceti; s rostoucí číselnou řadou jako by se ztrácela artikulační srozumitelnost, až pacient opět „přešel“ k „dvojslabičným“ pseudoslovům (kvazislovům, fontům).

Z krátké ukázky si můžeme udělat spíše útržkovitou představu o pacientově řečovém chování, přesto je však patrné, že ta složka zvukové materie, která je v řeči zdravých

¹⁶ K nim se řadí např. dysartrie (porucha hláskování; je při ní porušena celková koordinace mluvních pohybů, Palková, 1997:349) nebo poruchy fonace a dýchání (Mumenthaler, 2001: 287b).

¹⁷ Bývají provázány poruchami hybnosti, smyslových funkcí, v těžkých případech též tzv. afatickou pseudodemencí, výjimečně úplným rozvratem vyšší nervové činnosti (Petržilková, 1995:10).

¹⁸ V dnešních souvislostech považujeme představu existence řečových „center“ v mozku, která by byla odpovědná za tvorbu a porozumění řeči, za příliš vyhraněnou a ve svém „klasickém“ pojetí již opuštěnou (srov. Koukolík, 2000:131).

¹⁹ Záleží na mnoha okolnostech spojených s povahou onemocnění a s „osobnostním založením“ člověka, který je afázií stížen; srov. o tom Tichý a kol., 1997:120: „*Přízpůsobivostí NS [nervového systému] je umožněn přesun některých funkcí do sousedních struktur, což je důležité pro rehabilitaci řečových poruch. (...) Zde je opět třeba zdůraznit obrovskou individuální variabilitu, danou biologickým stavem buněk a anamnézou jedince: jeho vzděláním, zkušeností atd.*“

²⁰ O diagnostice afázií viz Neubauer, 1999.

mluvčích znaková spíše imanentně, může v afatické řeči nabývat výrazně znakové povahy, tj. může (jediná!) být vázána na význam.

Pro porozumění způsobu užívání jazyka u afatiků je dobré všimnout si nejen samotné „vnější“, vokální verbalizované řeči, kterou lze písemně zaznamenat („přepsat“ slovy), ale i jiných prostředků, které afatik (záměrně či bezděčně) užívá a které lze interpretovat jako znakové. Máme zde na mysli jednak širokou oblast prostředků neverbálních, jednak parajazykové zvukové jevy (viz dále).

3. Rozlišení afází v literatuře

V literatuře se můžeme setkat s různými vymezeními „typů“ afází, která svým pojmoslovím umožňují charakterizovat jednotlivé afatické poruchy projevující se u různých pacientů různě.²⁰

Při hodnocení afatické řeči se v afaziologických testech hledí zpravidla k následujícím čtyřem schopnostem: k plynulosti spontánní řeči, k opakování mluvené řeči, k pojmenování (předkládaných předmětů nebo předmětů na obrázku) a k porozumění (např. vyprávěné bajce nebo krátkému příběhu). V jaké míře jsou zachovány, hodnotí pomocí testových baterií logopedické či neuropsychologické vyšetření.

Následující přehled podává základní rozlišení šesti až sedmi typů afázie:²¹

„Typ“ afázie	Čím se projevuje
Brocova (expresivní, motorická)	neplynulá, namáhavá tvorba řeči; agramatismy, parafázie („neologické přesmyčky“) a telegramové vyjadřování; dobré porozumění; poškozené opakování
Wernickova (senzorická)	řeč plynulá, nepřerývaná; tempem, rytmem a intonačním průběhem se od řeči zdravých lidí dílem lišit nemusí, dílem může působit jako drmolání; vyskytují se v ní „neologické“ (parafatické) hláskové řetězce, slovní „přesmyčky“; může ústit v nesrozumitelnou slovní tříšť (v tzv. slovní salát, v jakousi neologickou kvaziřeč); nemocní mají potíže s porozuměním; poškozené opakování

²¹ Vycházíme z výkladů Koukolíka, 2000:126; Mumenthalera – Mattlea, 2001a:284-286; Tichého a kol., 1997a:119-122. V těchto knihách je v příslušných výkladech a tabulkách možné nalézt, jakým místům poškození mozku se tyto poruchy zpravidla připisují.

konduktivní	dobré porozumění a tvorba spontánní řeči, pacienti však nedokážou bezprostředně opakovat; poškozené opakování je považováno za příznačný rys konduktivní afázie, pokud se tohoto označení „typu“ afázie užívá
transkortikální senzorická motorická	příznačné je neporušené opakování plynulá řeč; slabé porozumění neplynulá řeč (omezená tvorba spontánní řeči)
anomická (anomie)	nemožnost pojmenovat, „nacházet slova“; v anomii v některých případech ústí vývoj těžších forem afázie; někdy se nazývá amnestická: „ <i>pacient si nemůže vybavit rychle nebo vůbec pojem, který zná a je schopen ho slovy opsat</i> “ (Tichý, 1997b:121)
globální	příznačné jsou pro ni rysy Brocovy a Wernickovy afázie; neplynulá řeč poškozené porozumění i opakování; mohou zůstat zachovány jen slovní automatismy (například vyjmenování dnů v týdnu či číselné řady) nebo krátké kletby; těžká forma afázie, v nejtěžších případech se může projevit úplným rozpadem řeči; bývá nazývána také totální

4. Vnímání textu psaného a mluveného

Text (viz schéma²² níže) jako korelát jazyka může být nesen zvukovou materií (v případě textu mluveného) nebo optickou materií (v případě textu psaného²³). Verbální podněty (mluvené nebo psané slovo zaměřené k pacientovi) tedy mohou být nesené jak akustickou, tak optickou materií.

text	psaný	mluvený	paměťový (mentální)	
materie (signál)	optická	akustická		} jejich „mentální/neuronální korelát“?
vjem	vizuální	auditivní		

Na lidské percepci se podílí vnímání smysly, tj. vnímání ve smyslu fyziologickém, zakládající se na senzorických procesech. (Nemáme zde tedy na mysli vnímání zprostředkované zkušeností, vnímání ve smyslu fenomenálním.)

²² Trojici pojmů *optický*, *akustický* a *paměťový (mentální)* přejímáme z Danešovy stati *Statický a dynamický pohled na text a diskurz (promluvu)* (1999:400-401), kde označují tři existenční módy textu.

Při smyslové percepci mluvených textů vnímáme akustický signál jakožto signál řečový, tj. jsme na něj nějak zaměřeni (což už naopak patrně nespočívá jen ve vnímání fyziologickém). (Zvuk jakožto zvuk řeči popisuje v lingvistice fonetika.)²⁴ Mluvenou řeč vnímáme jako plynulý, v čase probíhající lineární řetěz²⁵.

Sluchem vnímáme také prostředky nelingvální, tj. takové, které v řečovém kontinuu samy o sobě nenesou konvencionalizované významy; bývají označovány jako parajazykové (paralingvální).

Zrakem vnímáme grafické prostředky přirozeného jazyka, zejména kód písma jako znakovou soustavu, dále prostředky vázané na určité věcné obsahy (čísllice²⁶ nebo chemické vzorce, mapy, grafy, obrázky, matematické symboly i umělecká díla) a prostředky komunikace neverbální (srov. Nebeská, 1992:67).

Percepce mluveného a psaného textu (ve fyziologickém smyslu) tedy spočívá v dvou různých procesech (fyziologického) vnímání: slovní podněty v dvou různých modalitách - psané a mluvené - jsou také jinak kognitivně zpracovávány.

Afaziologické testy se v hodnocení komunikačních dovedností zaměřují mj. na hlasité čtení, psaní, porozumění mluvenému a opakování (viz kap. 3.0). Na nich se mohou různým způsobem podílet dílčí kognitivní operace, které utvářejí tzv. zpětnou vazbu.

5. Ukázky verbální řeči afatiků

V následujících podkapitolách se pokusíme zprostředkovat některé afatické projevy v jejich mluveném průběhu. Ukážeme na nich některé zvláštnosti, které mohou afatickou řečovou poruchu při spontánním sdělování provázet; zaměříme se také na procesy opakování a porozumění (5.1) a telegramovost, plynulost a obsahovou soudržnost vyjadřování ve spontánním sdělování (kap. 5.2 a 5.3).

Všechny následující úryvky ukazují podobu afatické řeči při tzv. expresivní, Brocově afázii.

²³ V lingvistice je svébytnost i prolínavost psaného a mluveného zvláštním tématem.

²⁴ Viz Palková, 1997:29-30: „[Fonetika] zkoumá zvuk řeči nikoli jako jakýkoli zvuk, ale právě jakožto zvuk řeči, tj. jakožto zvukový signál, jehož prostřednictvím se uplatňuje znakový systém používaný člověkem.“

²⁵ O probíhání v čase a časové lineárnosti mentálních, paměťových textů viz Daneš, 1999:406.

²⁶ V afaziologii se hodnotí také chápání číselných významů a schopnost vyjmenování číselných řad. Narušení této oblasti bývá popisována jako akalkulie.

Živost mluvených afatických projevů (a jejich sepětí s neverbální složkou sdělování) nelze nahradit převedením do slov. Následující přepisy jsou tedy spíše orientační a nemohou být podkladem pro fonetický rozbor.

Užíváme v nich následující značky:²⁷

↑↓	stoupavá a klesavá intonace;
/	mírně stoupavá intonace;
→	zakončení promluvy, které má nevýraznou intonaci a působí „neemocionálně“, „mechanicky“;
?	otázka;
■	delší pauza;
(.)	velmi krátká pauza;
...	vyznění verbálního úseku řeči do ztracena;
MA	řečové úseky, které působí důrazně;
a-a-	zadrhnutí nebo skandovaná, „slabikovaná“ řeč (tj. taková, v níž jsou odděleny „slabičné“, rytmické úseky);
[d ^{ôr} zu]	parafatická „slova“ (řetězce) nebo slova méně srozumitelná;
:	samohlásková kvantita na koncích slov;
::	výrazné protažení samohláskové kvantity na koncích slov;
∂	redukovaná samohláska;
∂	nevýrazná, slabě realizovaná redukovaná samohláska;
řis	slabá nebo nevýrazná výslovnost;
⌈M ⌋L	úseky, v nichž hovoří dva různí mluvčí současně
(smích)	na zvláštních řádcích zřídka uvádíme doplňující a interpretující komentář (většinou neverbálních nebo paralingválních jevů)

5.1 Opakování a porozumění opakovanému

Následující úsek rozhovoru, z něhož ukázka vychází, se zaměřuje na hodnocení schopnosti opakování (na schopnost percepce a produkce řeči), jež bývá součástí afaziologických testů.

Přepis první ukázky:

M (afatik), L (logopedka)

(délka ukázky v minutách: 0:37)

⌈L: zkusíme jak jde opakování přímo VÁM jo budete opakovat PO mně↓
⌋M: co/
(slabě)

L: ∂:: já něco řeknu ■ a vy to zopakujete ano↑

²⁷ Částečně je přejímáme z knih *Mluvená čeština v autentických textech* (Müllerová – Hoffmannová – Schneiderová, 1995:14) a *Linguistics and aphasia: psycholinguistics and pragmatic aspects of intervention* (Lesser – Milroy, 1993:xvii).

M: a↓no→
 L: třeba: A
 M: A:/
 L: be::
 [M: be (.) be:
 L: do dobře ■ MA
 M: mð
 L: dobře ■ PI-vo\
 M: ■ ■
 L: PI↑-VO↓
 M: PI-VO/
 L: dobře (.) ano (.) správně ■ ŠKO↑-LA↓
 M: (.) š (.) škola/
 L: ano ■ dobře ■ noviny
 M: n^ð (.) noviny/
 L: ano ■ mateřídouška
 [M: ■ ma-[šeř-ð:-ð:] (.) ma MA (.) MAříš (.) MAříš
 („záporná mimika“, pohyby hlavou) (opět záporná mimika)
 L: ještě jednou MAteřídouška
 L: tak jiné slovo SO
 [M: ne-ð ■ vodmaličky^{ð:ð:ð: řⁱ} (.) a: (.) n^ð-NEmluvit (.) a vodmaličky ■ ne (.) ne
 (s výraznou emocionalitou a vysvětlující gestikulací) (úsměv)²⁸ (přikývnutí)
 L: ne? jo že jste nikdy neřikal ř (.) už jako malej
 L: aha (.) dobře (.) tak jiné slovo↓ (.) so-ci-a-liz-mus²⁹
 M: sð [sðcir^lkulijo...]
 L: tak jinak ■ ka-pi-ta-liz-mus
 M: kapis[tanaðs...]
 L: jo ■ a: PO-ČET-NI-CE↓
 M: ■■■ prosim/
 (slabě)
 L: PO-ČET-NI-CE↓
 M: po/ (.) po-či-tni-či ■ počitni (.) počí (.) počítník

Na opakování mluvených verbálních podnětů se podílí více procesů dílčích: mluvčí rozpoznává a přijímá zvukový signál jakožto signál řeči, je schopen dekódovat význam znaku, jehož je tento signál nositelem, a porozumět smyslu sdělení; je také schopen sdělení chápat v kontextu aktuální komunikační situace.

V (kognitivní) psycholinguistice se procesem porozumění rozumí začleňování, vřazování (interiorizace) „smysluplných“ obsahů do individuální kognitivní (předpokladové) báze mluvčího³⁰. V lingvistické pragmatice se porozuměním rozumí „psychický proces podmíněný

²⁸ K neverbálním prostředkům se vrátíme v kap. 7.1.

²⁹ Nahrávka byla pořízena v 80. letech minulého století.

³⁰ K pojmání předpokladové (kognitivní) báze srov. charakteristiku v článku I. Nebeské, 1989:271: „(...) široce pojaté funkční, dynamicky organizované kontinuum, které se v průběhu interakce jedince s okolním světem (...) vytváří, modifikuje a obohacuje a které tvoří trvalé (nikoli však statické, ale nepřetržitě se proměňující) pozadí/oporu veškeré jeho činnosti.“ Kognitivní bázi tedy utvářejí také osobní, individuální zkušenosti

správnou percepcí“ (Machová – Švehlová, 1995:72) a „pochopení jak situace vnímané interakční komunikace, tak smyslu výpovědi, tzn. jejího aktuálního významu, její motivace a jejího záměru“ (Machová – Švehlová, 1995:73).

U afatiků však schopnost opakovat nemusí být s porozuměním spojena, nebo naopak afatici verbálním podnětům porozumí a jejich smysl chápou, ale nemůžou verbálně reagovat jako zdraví mluvčí³¹ (srov. výše v ukázce úsek, kdy pacient vysvětluje, že odmalička neumí vyslovovat ř). Znamená to, že afatici „nemohou začleňovat předávané obsahy do své kognitivní báze“ a že jsou porušeny i jiné kognitivní funkce a procesy (např. porozumění a pochopení), nebo je porušena schopnost rozumění určitým „složkám“ řečových podnětů?³²

Afatici také s obtížemi opakují některá slova, zpravidla dlouhá (tj. zpravidla více než tříslabičná) a obtížněji vyslovitelné výrazy (srov. výše např. *mateřídouška*); patří k nim často také slova přejatá do češtiny z jiných jazyků, která mají zvláštní hláskový sklad (např. *socialismus*). Čím je tato nemožnost „dána“?

5.2 Spontánní sdělování a telegramové vyjadřování

Afatická řeč ve srovnání s řečí zdravých lidí působí „necelistvě“ - je rozrušena její sémanticko-gramatická soudržnost. Povahu afatických promluv popsala M. Petržílková, 1995:80: „*Typické afatické promluvy jsou sestaveny z jednotlivých, většinou rozvitých větných členů (popř. jejich shluků), jež jsou od sebe odděleny pomlkami, ale volně na sebe navazují. Dohromady mohou tvořit poměrně složitá souvětí.*“ K jejich věcnému obsahu se tedy často dobíráme zpětně (i z velkého časového odstupu): rekonstruovat celistvý obsah sdělení bývá někdy obtížné a v průběhu hovoru se může dařit jen částečně. Dorozumění záleží také na schopnostech a zkušenostech mluvčího (terapeuta), který rozhovor s afatikem vede – např. na tom, jaké typy otázek v rozhovoru klade, apod.

V následující ukázce pacient spontánně vypráví o cestě do Bráníku. V jeho sdělování je patrná telegramovost a „eliptičnost“ vyjadřování.

Přepis druhé ukázky:

a prožitky; paměť; vědomí; vzpomínky; představy a fantazie (srov. Nebeská, 1992:82).

³¹ Tichý a kol. (1997:121) uvádí tzv. sémantickou afázii „*projevující se defektem v dekódování slyšených, ale i čtených slov. Hlasitě opakování je neporušeno, trpí abstraktní část. Pacient nevysvětlí rozdíl mezi 'otcovým bratrem' a 'bratrovým otcem'.*“

³² Schopnost opakovat bez porozumění může být také činností mimovolní, srov. Tichý a kol., 1997a:119: „*Mnoho naučených dovedností, i vysoce specializovaných, se může přesunout na úroveň mimovolné činnosti řízené díky okruhům mezi mozečkem, mozkovým kmenem, thalamem, bazálními ganglii a korou.*“

M (afatik), L (logopedka)
(délka ukázky 1 minuta)

L: a: o čem jste mi tady před chvílí povídal, pane ...³³

M: [jɔl jsem] ^ɔ ^ɔ pɔ pani DOktorku (.) a jel sem DO Bráníku ■ já já jsem ^ɔ v Bráníku vodmaličky ■ a teďka ^ɔ ■ ■ deset nebo dvanáct (.) KOvaři K^ɔ KOmořiny ■ a jel jsem zase DO Bráníku ■ ^ɔ s se ZBLÁází[ni] všechno ■ to je HROZný ■ ■ já jsem ^ɔ teď[ki] ňáký PRÁšky

(...)

L: a řekněte mi tedy ještě jednou jak jste sem tedy dnes přijel (.) autobusem?

[M: NE→ (.) ^ɔ ^ɔ: kamarád pɔ p přijel au a AUto ■ a přijedete čeká na [tramvajɔ]

[L: dobře (.) ano

L: dobře a má dost času?

M: no má (.) je ^ɔ ^ɔ v (.) v důch^ɔ (.) v důchod (.) v důcho-dě

L: ano (.) dobře

Pokusíme se nyní rekonstruovat obsah sdělení pacientových spontánních promluv, které jsou výše přepsány v čtyřech řádcích (úsek *jel jsem ... prášky*). Trvají celkem 48 sekund (pacient mluvil poměrně rychle) a téměř nebyly přerušovány vstupem logopedky. Převédeme nyní podobu pacientových promluv do jedné z možných podob v běžné řeči:

(Jel jsem? od paní doktorky? nebo říkal jsem paní doktorce?) jel jsem do Bráníku. Já jsem v Bráníku (bydlel?) odmalička, teďka (už tak) deset nebo dvanáct (let) (bydlím?) Kovařiny (v Komořanech). A jel jsem zase do Bráníku. (Následuje komentář situace - nebo nemožnosti dorozumět se? - a pacient se obrací k jinému tématu.)

Taková řeč bývá nazývána telegramovou a pro pacienty s Brocovou (expresivní) afázií bývá příznačná. Vedle eliptičnosti se v ní projevuje také užívání tzv. agramatismů: afatičtí mluvčí neužijí takovou gramatickou formu slova, jakou bychom v řeči zdravých lidí očekávali (užijí např. formu *Kovařiny* místo jiného možného tvaru, např. v *Komořanech*).

Zjednodušuje se v ní také syntaktický půdorys promluv - tento jev bývá rovněž nazýván agramatickým (Petržilková, 1995:64). (Je zajímavé srovnání s jinými jazyky, které nejsou jako čeština výrazně flektivního typu.³⁴)

Z druhé ukázky je také patrné, že pacientova promluva je postavena spíše na významech substantiv než sloves (která jsou také v jeho řeči zastoupena v menší míře) a že se

³³ Křestní jména a příjmení pacientů neuvádíme.

³⁴ Afatickou řečí finských a maďarských mluvčích se zabývá H. Lehečková (např. 1995); o řeči finských afatiků viz dále např. studii A. Klippiové, 1996. Srovnávání řeči českých a anglických afatiků se u nás věnovala

v proudu řeči jeví zvlášť důležité pokládání důrazů (zejména v kombinaci s prostředky neverbálními, z nichž poznáme, že dané slovo vyjadřuje, co má mluvčí na mysli); zvláštní jsou také parafatické začátky slov („zadrhávání“ jednotlivých hlásek, např. v *důchd v důchod v důcho-dě* nebo *pđ pani*) nebo delších slovních úseků (např. *chtěli na Smíchov na Smí na Smíchov*, viz v další ukázce) a pauzy.

5.3 Plynulost afatické řeči a obsahová soudržnost sdělení

V následujícím spontánním rozhovoru afatik vysvětluje, s jakými řečovými obtížemi se v kontaktu s druhými lidmi setkává.

Přepis třetí ukázky:

M (afatik), L (logopedka)

(délka ukázky v minutách: 2:36)

(...)

┌M: Václa^ak a chtěli NA Smíchov ■ na Smí (.) na Smíchov a já nđ^{nđ} NEmluvit ■ já po^jídám ■
 └ hlavou (.) hlavou SMÍCH (.) a já po^jdám ■ a NEdomlavit ■ a ner^ozumim→ ■ teďka ■

└L: aha (.) aha

M: špatně/ (.) domlavit alđ ne[d^ozu]

L: a vy si vzpomenete na to slovo nebo si nemůžete třeba vzpomenout na slovo?

M: NE: (.) ^ojá ■ vzpomenu [na tehle] (.) NA Smíchov ale NEvzpome[nu] (.) a[le] nevzpome[n^one] TEDka ■

L: hmm (.) jako že jste to zapomněl?

M: jo-o ■■

L: že jste zapomněl že jedete na Smíchov? Tak to myslíte?

┌M: no→ ■ poje-e[d] na-a (.) SMÍchov a JÁpo^jídám (.) a ^oJEú-PLně ^oVobrá/ce↓ -ně[c] / no
 └L: jako

L: třeba co (.) co ste řek

┌M: no:: (.) j[e] sem na: ne: MEtro ■ a j^o1 na-a: VIno: (.) VInohr (.) VInohrđdy no/
 └L: ano ano

┌L: jo jo jo (.) na áčko místo na béčko jste přestoupil z céčka jo: (.) to máte na mysli

└M: no no

┌M: a Pepík povídá kam ^ješ (.) NA SMÍchov a já pře[se] ■ [ik mě] chytil (.) chytil a pod' ■
 └L: kam deš a vy jste tvrdil

M: (*rychlé, energické mávnutí rukou a „mrknutí po očku“*)

┌L: (*smích*) ještě že máte dobrého kamaráda co/

jo jo

└M: nđ jđ:/ ■ ale (.) já [měl] teďkđ VZTEK ■

┌M: DOmluvim đ ■ NEdomlavit/ ■ DOmluvit↓ ■ ■

└L: jo no dobře

ɾM: ∂ ted' MLUvit/ ■ KE mně/ ■ a (.) [ň^o] ■ NEROzumim
 ɿL: jo nero/zumíte
 ɾM: no: nerozumi[t∂] (.) něco jo: ale nerozumim (.) nerozumim n∂: ta^hhle
 ɿL: něco jo když je víc jo víc lidí třeba
 M: no: takle víc ■ ale (.) mluvit je^dno ■ a najednou (.) úplně ZMIzely ■ a NEROzumim
 (se zvláštním důrazem)
 ɾL: najednou vám to nic neříká jo (.) opakovat myslíte
 ɿM: ∂∂ asi pětkrát mluvit no: ■
 ɾL: musí se vám to opakovat chcete říci
 ɿM: no: ■ to je HROzný (.) to je HROzný

Afatický mluvčí jako by v průběhu hovoru měl „plán“ toho, co by zdravý mluvčí přirozeně vyjádřil slovy; nemocný však zakouší zkušenost se „selháním verbalizace“ a sám vysvětluje, jak tuto nemožnost prožívá.

V běžné řeči hodnotíme - obvykle aniž si to uvědomujeme - řeč druhého mluvčího jako plynulou (viz kap. 4) a po obsahové stránce soudržnou. Dojem plynulosti je ve srovnání s řečí zdravých mluvčích v afatické řeči rozrušen³⁵, obsahová soudržnost sdělení zůstává zachována jen částečně. (I běžná mluvená řeč může působit „přetržitě“, je-li nadměrně „přerušována“ například přerázkami, pauzami, „parazitními“ zvuky nebo tzv. špatnými starty.) Obsah sdělení v afatické řeči nesou především významy „ojedinělých“ slov nebo významotvorné krátké slovní úseky. V jejich okolí mohou být v zvukovém kontinuu přítomny např. tiché pauzy nebo parafatické výrazy (viz následující kapitola).

Jak je patrné z předešlé ukázky, porušená obsahová soudržnost a plynulost nemusí bránit dorozumění.

K této ukázce se v následujících kapitolách ještě vrátíme.

6. Intence verbálního sdělování a nemožnost verbalizace

6.1 Parafázie a pseudoslova

V afatické řeči se setkáváme se zvláštními „chybami“, nazývanými agramatismy (viz o nich v 5.3) a parafázie.³⁶

³⁵ Linearita řeči při tom zůstává zachována (je průvodní vlastností jakéhokoliv zvuku, který se šíří v čase prostorem), viz kap. 4.

³⁶ Rozčlenění agramatismů a parafází se neuzívá obecně; oba pojmy mohou být volně zaměňovány.

Parafáziemi rozumíme hláskové záměny, „neologické přesmyčky“, ale i nesrozumitelné hláskové řetězce, které nemusí být intendovanému pojmenování blízké.

Parafázie lze podle „typu chyby“ dále rozlišovat. V následujícím dělení parafází uvádíme jejich čtyři typy s příklady převzatými z řeči italských afatiků.³⁷

sémantická *formica (mravenec) → cavalletta (luční koník)*
(záměna slova)

morfologická *passeggiata (procházka) → passeggiare (procházet se)*
(záměna substantiva
za sloveso)

slovní opis *rubare (krást, ukrást) → prende il portafoglio (bere peněženku)*

hlásková záměna *le giornate (dny) → le dornate*

Parafatickými hláskovými záměnami vznikají „neologismy“, které mají blízko k tzv. pseudoslovům (Koukolík, 2000:155). Parafatická pseudoslova afatictí mluvčí vyslovují v souladu se systémem fonémů daného jazyka (češtiny); tyto „neologismy“ nenesou lexikální význam, mluvčí má však schopnost je intuitivně interpretovat³⁸ (srov. Průcha o výzkumech L. V. Ščerby, 1973:52-53).

Pseudoslova se někdy odlišují od tzv. fontů, řetězců, které se k slovům nesoucím lexikální význam neblíží (například *kshjqrw*).

Mezi pseudoslovy či fonty a výrazy nesoucími lexikální význam se ve vztahu k dějům probíhajícím v mozku nalézají shody.³⁹

³⁷ Příklady přejímáme ze studie Collina – Marangolo – Tabossi, 2001.

³⁸ V jiných souvislostech mohou podobně působit literární texty; srovnajme jednu z básní Vladimíra Holana, jež začíná: *Paleostom bezjazy./madžnùn at kraun at tathäu at saün...* (báseň Modlitba kamene; cit. Holan, 2000:92).

³⁹ Srov. Koukolík, 2000:151: „Aktivaci kůry na hranicích levého spánkového a temenního laloku způsobí jak poslech slov, tak poslech pseudoslov.“

6.2 Automatismy a užití tabuových slov

Pacienti často užívají krátké fráze, které jsou ve srovnání s ostatními promluvy vysloveny „ostře“ a „čistě“, aniž by v nich výslovnost jednotlivých hlásek byla oslabena (např. vyjádření *To je hrozný!* v závěru třetí ukázky, kap. 5.3).

Některé úseky řeči jako by však byly vysloveny nezáměrně a mimovolně (někdy však pacienti sami sebe dodatečně opravují), např.:

J (afatik), N (neuropsycholog)

N: a měsíc je který

J: leden

N: a rok

J: leden dva tisíce a šest tisíc (následuje vulgarismus)

Někdy jsou vysloveny také tabuové výrazy (kletby)⁴⁰, které si pacient vůbec nemusí uvědomovat. Jejich užití je patrně nezáměrné a bezděčné. Nezáměrné vyslovení těchto frází může svědčit o tom, že je rozdíl v intencionálním a jiném než intencionálním užívání jazyka.

6.3 Deiktika

Afatici často užívají deiktické výrazy (odkazovací a poukazovací slova, zvláště zájmenné výrazy a adverbia), např.:

J (afatik), S (studentka)

S: a to je kdo kdybyste mi moh říct

J: no to je to je ta ta:: jak to:: tady ta co to:

S: to je s ní chodíte na ty procházky

J: ne:: to je to je to::

S: já vim ta: pani švagrová

J: no:: no:: tak to je vona⁴¹

Smysl deiktik je kontextově podmíněný a deiktika mají patrně pro pacienta, jenž je užívá, aktuální smysl; význam těchto zástupných slov v situaci „tady a nyní“ nelze vymezit ostenzivním poukazem (tj. přímým fyzickým ukázáním) do vnějšího světa⁴²; proto pochopení

⁴⁰ Z etymologického hlediska je motivace vzniku tabuových výrazů velmi stará, tabuová označení náleží archaické vrstvě jazyka (viz Erhart – Večerka, 1981).

⁴¹ Deiktické výrazy srov. také v ukázce v kap. 8.

⁴² Někdy se v afáziologii prostřednictvím ostenze hodnotí porozumění jednotlivým slovům – pacient má např. ukázat, kde je v místnosti stůl apod.

jejich významu bývá ze strany terapeuta obtížné (záleží také na tom, kolik toho o pacientovi ví).

Někdy afatici užívají také zájmenné totalizátory, slova s absolutizujícím významem, nebo intenzifikátory, prostředky „zesilující platnost“, např.:

J (afatik), N (neuropsycholog), S (studentka)

N: a byl jste tam jak dlouho

J: všechno: dvacet dva roky

S: a chodíte na ně

J: hodně::

Užití verbálních deiktik provází také neverbální deixe (viz dále).

6.4 Prožívání pojmu a nemožnost pojmenování?

Pojem není vymežitelný popisem operujícím s diskrétními „statickými“ jednotkami: má svou proměnlivou, dynamickou, „živou“ obsahovou náplň. Na jeho utváření se patrně podílejí představy; paměť a vědomí; zkušenosti a prožitky; i vzpomínky a fantazie (srov. pojmání kognitivní báze v kap. 5.1). V lingvistice bývá pojem vymežován psychologicky: *„Pojem – v psychologii zobecněný úhrn hlavních a podstatných vlastností jazykového znaku; je přes své časté užívání ve své podstatě dosti proměnlivý a přesnější vymezení působí potíže“* (Čermák, 2001:271-272).

Jak jsou pojmové obsahy „obsaženy“, „tvořeny“ či „uchovávány“ v paměti či vědomí?⁴³ Jak je s nimi svázán jazyk a jak je umožňována jejich externalizace verbálním kódem?

Některým pacientům mohou „chybět pojmenovací jednotky“ pro rozlišování například v doměně čísel nebo živočichů - mluví se o kategoricky specifických poruchách (Koukolík, 2000:145-146). Afatici mohou například také „prožívat barvy“ (chápu pojem⁴⁴), mají jejich „představu“ („představu pojmu“⁴⁵), ale „neumějí jim dát jména“⁴⁶: patrně to neznačí „vyprázdněnost pojmu“, ale „jen“ nemožnost vyslovení. Pacient v třetí ukázce (kap. 5.3) hovoří o svých emocích při nemožnosti dorozumět se; tuto nemožnost popsal také slovy

⁴³ Jak u nás vstupovala do lingvistické literatury teorie odrazu? Srov. Kolektiv autorů, 1957.

⁴⁴ Je-li chápání pojmu porušeno, mluví se o verbální agnozi.

⁴⁵ V angličtině se v této souvislosti ve vztahu k pojmenování užívá označení *concept* (srov. např. Lezak, 1995:536).

⁴⁶ Mluví se o agnozi barev.

„hlavou Smíchov (...) a nedomluvit“ a „najednou úplně zmizely“ (!). „Zmizely“ náhle „pojmové obsahy“?

Někdy se afatikům nedaří něco pojmenovat při „kognitivním namáhání“, tj. při volním úsilí, soustředění, intencionálním zaměření, zatímco jindy příslušná slova běžně užívají.

Jindy mohou afatici pojmenovat jen to, co zároveň bezprostředně vnímají nejen zrakově, ale i taktile (viz Průcha, 1973:60 a Koukolík, 1998:41); k porozumění jim někdy pomáhá i odezírání ze rtů. Můžou si pomáhat také psaním (psaným modem jazykového kódu).

Při nemožnosti pojmenování někdy pacienti hláskovými přesmyčkami sami „nalézají“ správné slovo (např. *pilice – police – policie* nebo *ze ze zel zedník*), jindy mohou přetrvávat chybné perseverativní hlásky, např. v začátcích parafatických slov (např. *si sikō si...si...*, kdy hledané slovo bylo *prosinec*).

Někdy se hovoří o „lexikálním systému v mozku“ - diskrétní jednotky, které v popisu jazyka užíváme, však v mozku/mysli jako určité „jazykové obsahy“ (jazykové entity) „přítomny“ být nemusí (Jak jsou v mozku/mysli „kódovány obsahy“?).

Jaká tedy může být „neuronální/mentální reprezentace jazyka“, když se afatici mohou dobrat různými hláskovými přesmyčkami k celému slovu a může-li z komplexnosti jazyka zůstat jediným prostředkem dorozumění „jen“ jeho intonační složka?

Na produkci řeči (na verbalizaci ve smyslu externalizace, tj. hlasitého vyslovení nebo vyslovení šeptem) se mohou podílet také verbální i jiné kognitivní operace dílčí.

7. Neverbální sdělování a paralingvální zvukové jevy

„Paralingvistiku nezajímá jen to, jak se říká to, co se říká. Zajímá ji i to, když se mlčí, a co se děje, když se nic neříká.“ (Jaro Křivohlavý: Neverbální komunikace. Řeč pohledů, úsměvů a gest. Praha 1988, s. 117)

Působení zvukových vlastností souvislé řeči (neverbálně vokálních prostředků, které bývají označovány také jako paralingvální - parajazykové) na mluvčího můžeme popsat prostředky verbálně vokálními, např.: *hovořil „mechanicky“*, *bez emocionální účasti*; *tázavě (intonace byla stoupavá)*; *nezvýrazňoval intonací ani slabikováním*; *hovořil velmi slabě, tiše a nezřetelně, se zvláštním důrazem (daným barvou hlasu?)*; z neverbálních (neverbálně nevokálních) prostředků „vyčteme“ např. *namáhavé soustředění (napětí v tváři)*, *zaměření pozornosti (oční kontakt)*, *údiv a neporozumění (mimika)*, *radost, vzrušení (gestikulace)*, ale i

složitější „významy“, jako například afatikův postoj k samotné nemožnosti dorozumět se bez obtíží.

Co všechno z nich můžeme vycítit, je značně individuální (spočívající v hodnocení mluvčího); zároveň ovšem právě tím často bývá proces komunikace nesen.

Užívání neverbálně nevokálních (neverbálních) a neverbálně vokálních (parajazykových) prostředků⁴⁷ bývá výrazně emocionální; gesta však mohou v afatických projevech zastupovat také nocionální významy slov (viz některé příklady v následující kapitole).

7.1 Neverbální komunikační prostředky

V třech ukázkách afatických projevů (kap. 5.0) je z neverbálních (tj. neverbálně nevokálních) prostředků významotvorná především mimika a gestika.

7.1.1 Užití gest

Afatici tak jako zdraví mluvčí užívají ve svém projevu gesta, která spíše jen doprovázejí a dokreslují významy verbálního (verbálně vokálního) sdělování a která jsou obvykle mimo-volní (Machová, Švehlová, 1995:144); v lingvistické pragmatice bývají nazývána *synséma-tická* (Machová – Švehlová, 1995:144).

V nemožnosti verbálního sdělování si afatictí mluvčí pomáhají také autosémantickými gesty, kterými například napodobují, co chtějí říci; gesto má ve vztahu k nevyslovenému pojmenování funkci zástupnou (někdy se mluví o ikonických gestech, Machová – Švehlová, 1995:144). Např.:

J (afatik), N (neuropsycholog)

N: a co tam děláte cvičíte

J: no jasně: *(napodobuje cvičení)*

Vrátíme-li se k první a třetí ukázce (kap. 5.1 a 5.3), uvidíme, že gesta, která v běžné řeči vnímáme spíše jako ilustrativní a doprovodná, v afatické řeči vytvářejí (spolu s mimikou a parajazykovými vlastnostmi) „zvláštní výrazné významy“. Pokusíme se nyní popsat několik příkladů jejich užití.

⁴⁷ O rozlišování neverbálně nevokálních a neverbálně vokálních prostředků a označeních *parajazykový* a *suprasegmentální* viz Macurová, in Macurová – Mareš, 1993:22-23. K parajazykovým (paralingválním) prostředkům srov. dále Palková, 1996; Daneš, 1985. K vymezení z pohledu psychologie sociální komunikace

Afatik například říká „*asi pětkrát mluvit*“ (užije „telegramovou“ infinitivní slovesnou formu) a gestikuluje; gestikulaci lze popsat jako pohyb rukou v zápěstí i celou paží „do kruhu“: v kontextu projevu jasněji vyvstane význam opakování.

V první ukázce (kap. 5.1) si pacient pomáhal kreslením písmena „do vzduchu“ (vysvětloval, že odmalička neumí říkat ř). Těsně před tím (když chtěl vysvětlit, proč nemůže vyslovit slovo *mateřídouška*) „živě gestikuloval“ a „hlásil se tak o slovo“; vzápětí opakoval, že ř neumí už odmalička a usmíval se; na reakci logopedky, která jeho vysvětlení zopakovala, dvakrát s úsměvem přikývl. (Slovní popis situací nemůže nahradit autentickou živost a může působit spíše komicky.)

Slovo „*odmaličky*“ také doprovázel fyzickým poukázáním od sebe: gesto ukázání fungovalo jako prostředek časoprostorové neverbální deixe.

Pacient také jako by si gestem „řikal o čas“: ruce dal před sebe a dlaněmi si „zjednával odstup“ („*Moment!*“).

Jindy např. gestem „komentoval“ vlastní nemožnost dorozumění:

M (afatik)

M: Pepik mě chytil a pod' (*následuje rychlé energické mávnutí rukou a „mrknutí po očku“*)

Jako by sděloval „*Ach jo! Nic!*“ a projevoval tak postoj ke své situaci.

Zajímavá byla pacientova gestikulace v úseku, kdy vysvětloval, že nerozumí, ani když mu druzí sdělení opakují: se zvláštní mimikou i barvou hlasu (?) říká, že „*nerozumí*“ a že „*zmizely*“; zároveň před sebou pomalu střídavě a opakovaně „překřičuje ruce“ obrácené dlaněmi „k sobě“ (!?).

Pacienti tedy gesty sdělují, co nemůže být vyřčeno, a napomáhají tak dorozumění. Gesta, která různými způsoby užívají - ať už záměrně či bezděčně - se také mohou k tomu, co chtějí vyjádřit, vztahovat různým způsobem; výrazná je jejich funkce kontaktová.

7.1.2 Mimika

Stejně jako hodnocení gest i významotvornost mimických projevů záleží v úzu vnímatele.

Z výrazu tváře můžeme „vyčíst“ neporozumění, smutek, radost i živý zájem či nadšení; z „mrknutí po očku“ např. pacientovo „živé“ emocionální naladění; oční kontakt či pohled „do ztracena“ může být projevem zaměření či nezaměření pozornosti k druhému mluvčímu, „pevně zavřené“ oči a „ustrnutí mimiky“ mohou být výrazem napětí a soustředění.

Mimické prostředky jsou rovněž výrazně emocionální.

7.2 Paralingvální vlastnosti řeči a její citová složka⁴⁸

Ve fonetice se hovoří o zvukových vlastnostech souvislé řeči, často označovaných také termínem prozodické.

K paralingvální komunikaci⁴⁹ se řadí zvukové jevy, které se pak projevují jako součást zvuku řeči; jsou to tempo a rytmus řeči, hlasitost řeči, výška hlasu a její proměny, průběžné sekundární zabarvení artikulace (např. nosovost), kvalita hlasu (drsnost, pronikavost, sípavost), výskyt pazvuků různého druhu, výraznost artikulace (Palková, 1996:3).

Ve funkci modulačních prostředků řeči se mohou uplatňovat základní vlastnosti zvuku - výška, dynamika, trvání, barva. V řeči jsou přítomny komplexně.

Jakobson vymezil tři druhy prozodických rysů⁵⁰ (v těsné závislosti na vlastnostech zvuku): průběh výšky tónu (k němu bývají ve fonologických popisech jazyka přiřazovány intonační jevy), síla (k ní bývá přiřazován přízvuk), kvantita (délka hlásek). Prominenci (tj. „zvýraznění“ ve zvukovém proudu řeči, které se jeví jako prominentní - například melodické, dynamické) způsobuje komplex těchto zvukových kvalit, jejich poměr, zejména pak kontrastní změny výšky, síly, trvání.⁵¹

Rytmus běžné řeči se vyznačuje zkracováním/natahováním souvislých jednotek (slabik); lidská tendence v řeči směřuje k tomu, aby jednotky stejného řádu trvaly stejně dlouho (je obvyklé protahovat krátká a zkracovat dlouhá slova, vynechávat slabiky, přidávat výplňkové výrazy a zvuky).

⁴⁸ V této kapitole vycházíme z knihy Z. Palkové *Fonetika a fonologie češtiny*, 1997 a z autorčina článku *Víme, co všechno sdělujeme, když mluvíme?*, 1996.

⁴⁹ Viz Palková, 1996.

⁵⁰ Viz Palková, 1999:151.

⁵¹ Zdůrazňovat v řeči je například možné jak zesílením, tak zeslabením hlasu.

Z fonetického hlediska je obtížné hodnotit citovou složku řeči. Mluvčí, který zvukové vlastnosti řeči vnímá, hodnotí emocionalitu dle svého úzu⁵²; z hlediska mluvčího, který hovoří, o vyjádření emoce či exprese jít nemusí.

Obvykle se rozlišuje, zda emocionalita převažuje nad intelektuální složkou řeči či naopak.

7.3 Pauzy

K paralingválním prostředkům komunikace podílejícím se na melodické modulaci řečového proudu bývají zahrnovány také pauzy (prostředky neverbálně vokální).

V řeči afatiků nepůsobí rytmus řeči pravidelně jako v řeči zdravých mluvčích - slabiky jako rytmické jednotky „neplynou“ v pravidelném tempu: jejich obvyklou délku trvání vyplňují („přerývají“) krátké či delší pauzy (pauzy „tiché“, „zvukově nevyplněné“) nebo parafatické a výplňkové zvuky⁵³ (pauzy „vyplněné zvukem“).

Délka, motivace a funkce pauz může být u afatiků různá (jejich hodnocení vnímatelem je opět individuální).

Pauzy v afatické řeči bývají často motivovány zejména pacientovým soustředěním (zároveň však nepůsobí tak, že by si afatik „rozmýšlel“, co a jak říci). V třetí ukázce (kap. 5.3) byl afatický mluvčí „výrazně motivován“ sdělovat; při nemožnosti vyjádřit se slovy v jeho řeči zůstávaly - i přes snahu „rychle něco říci“ - „různě dlouhé“⁵⁴ pauzy - tiché i vyplněné „parazit-ními“ zvuky.

V průběhu hovoru (na hranicích jednotlivých replik) může být pauza v afatické řeči výrazem nepochopení, ale také výrazem nemožnosti verbalizace: latence tedy nemusí být výrazem nepochopení.

Afatici v průběhu hovoru dělají stejně jako zdraví mluvčí také syntaktické pauzy, které v projevu oddělují syntakticko-sémantické úseky⁵⁵; tento způsob užití pauz i v běžné řeči přispívá ke srozumitelnosti projevu.

„Velmi krátké pauzy“ byly často patrné v „zadržávajících se“ počátečních hláskách parafatických slov nebo slovních úseků. Podobně jako v „chybách“ (např. přeřeknutích) v běžné řeči předcházely pauzy také opravám mluvčího a provázely tzv. staccatovou výslovnost (Müllerová - Nekvapil, 1986:111).

⁵² Viz Palková, 1996:4.

⁵³ O nevyplněných (tichých) a vyplněných pauzách viz Křivohlavý, 1988a.

⁵⁴ Délky pauz vnímají různí mluvčí různě.

Některé delší pauzy mohou v afatické řeči nést funkci důrazu - předcházejí-li např. před vyjádřením, které je v proudu řeči zdůrazněno (působí důrazně), viz např. úsek v třetí ukázce z kap. 5.3:

M (afatik)

M: DOmluvim ō ■ NEdomluvit/ ■ DOmluvit↓ ■ ■

Pacient jako by kladl zvláštní důraz na významy jednotlivých slov; „dlouhou pauzou“ a klesnutím intonace také naznačil ukončení své promluvy.

V pauzách se také často odehrávají neverbální projevy pacientů (viz některé příklady v kap. 7.1).

I pauzy, vyplněné i nevyplněné, jsou často výrazem emocionality (viz dále poslední kapitola).

8.0 Emocionalita, expresivita a kontaktné prostředky

„(...) vlezu – ne, vejdu do domu... vlezu se neříká, že jo, pane doktore?“ (Marta Petržílková: Jazykové aspekty remediální výuky českých a anglických afatiků. Diplomová práce FF UK. Praha 1995, s. 87.)

Projevy afatiků mohou být ve svém průběhu velmi živé a na emocionální rovině velmi proměnlivé. Pacienti si v některých okamžicích nemožnost řeči uvědomují a neschopností komunikovat se mohou cítit smutní a frustrovaní; jindy naopak projevují radost (např. nad „nalezením“ správného slova) a reagují s živou odezvou.

Expresie a emocionalita⁵⁶ jsou vázány na aktuální situaci afatikova projevu a na užití vyjadřování afatického mluvčího v každodenních dialozích. Pacienti ve spontánních dialozích na volná témata stejně jako zdraví mluvčí užívají obraty, které v kontextu projevu působí expresivně; někdy je expresivita nesena intenzifikujícím opakováním, např.:

J (afatik), N (neuropsycholog)

N: už vás to nebaví

J: furt a furt a furt jedno

N: pořád stejný

⁵⁵ Viz Müllerová - Nekvapil, 1986:110.

⁵⁶ Emocionalita bývá považována za jednu ze složek exprese (viz Daneš 1985:94).

J: pořad stejný

Expresivita a emocionalita jsou i v afatickém projevu vázány na zvukové vlastnosti řeči, tj. na komplex zvukových kvalit, který druhý mluvčí v aktuální situaci afatického projevu jako expresivní vnímá. Poměr určitých zvukových vlastností může být vnímán jako zdůraznění, srov. např. pacientovu „stížnost“ v třetí ukázce (kap. 5.3), kdy v souvislosti s nemožností dorozumět se vyjadřuje také svůj citový postoj k situaci; expresivita je nesena zvukovou modulací výrazu (na slovo vztek jako by pacient položil „zvláštní důraz“):

M (afatik)

M: já měl teďka VZTEK

Afatici mohou užívat také prostředky kontaktné (často doprovázené kontaktnými prostředky neverbálními), např. přitakávací výrazy vyjadřující souhlas nebo nesouhlasné prostředky odporovací, jejichž expresivita je v dialozích kontextově podmíněna, je nesena zvukovou modulací řeči (patrné je zejména protahování koncových hlásek) a někdy také opakováním, např.:

J (afatik), N (neuropsycholog), S (studentka)

J: no jasně::

J: ne::

J: koukej koukej (*ukazuje na rozvrh rehabilitačních cvičení*)

N: a na co se díváte na sport?

J: taky de:

J: to sou kluci to:

S: z fotbalu?

J: ne:

(...)

J: po-li-ci-je

S: policije!

J: no::! tak to je ono právě!

S: tak to je dobrý a tak on tam pracuje

J: no jo: jasně:

S: a on je teda co když tam pracuje co on vlastně je

J: no to máš to máš to:: né:: dyť udělal ty a to a tam a jezdil tam

S: a teď tam je pořad

J: no jo: ten je tam furt furt!

Expresivita a emocionalita v předešlých úryvcích z dialogů byla nesena výraznou zvukovou modulací řeči, opakováním slov a někdy slovosledem (např. v úseku „*No! Tak to je ono právě!*“). Situační kontextová expresivita byla vázána také na prostředky neverbální (srov. kap. 7.1.1).

9. Závěrem

Vyšla jsem jen částečně ze zkušenosti s afatiky a dotkla jsem se témat, která není v mých možnostech ani v možnostech této práce dále rozvést. Otázky, které jsem si kladla, si patrně kladli již dříve jiní. Doufám však, že se mi podařilo alespoň přiblížit, jakou povahu může mít afatická řeč ve srovnání s tou, kterou kolem sebe denně slycháme.

Poukázala jsem na svázanost řeči s jinými kognitivními procesy; jako důležitý se mi jeví moment, kdy intence sdělování jako by byla naplněna, ale verbální realizace (ve smyslu externalizace jazykovým kódem) jí neodpovídá.

Uvedla jsem některé zvláštnosti projevující se v afatické řeči a doložila je ukázkami; z jistých pravidelností, které se v afatické řeči opakují, by bylo možné usuzovat na to, jak probíhá verbální externalizace komplexním jazykovým kódem a jaké kognitivní procesy se na ní podílejí.

Spoluprací lingvistiky s kognitivní psychologií a neurovědami by vědci mohli docházet k odpovědím na otázky, které si jazykovědci už dříve kladli, a také k dalším otázkám.

Literatura:

Ambler, Z.: *Poruchy řeči a symbolických funkcí*. In: *Neurologie pro studenty lékařské fakulty*. Praha 2001, s. 70-73.

Beaugrande, R. de: *Funkce a forma v jazykové teorii a výzkumu. Vlna se obrací* [1994]. SaS, 57, 1996, s. 1-29.

Benesch, H.: *Encyklopedický atlas psychologie*. Praha 2001.

Co je mladé, je také hezké. (Rozhovor s neuropsychologem Petrem Kulišťákem.) *Psychologie dnes*, č. 1, 2000, s. 1-3.

Collina, S. – Marangolo, P. – Tabossi, P.: *The role of argument structure in the production of nouns and verbs*. *Neuropsychologia*, 39, 2001, s. 1125–1137.

- Cséfalvai, Z.: *Pragmatické prístupy v intervencii afázie*. DTPK, 3, 2000, s. 3-10.
- Čapková, D.: *Inference z hlediska psychologie a lingvistiky*. ČMF, 80, 1998, s. 26-34.
- Černý, J.: *Dějiny lingvistiky*. Olomouc 1996.
- Čermák, Fr.: *Jazyk a jazykověda*. Praha 2001.
- Čermák, Fr.: *Úvod do lingvistické metodologie. Nástin hlavních principů na pozadí obecné teorie vědy*. Praha 1997.
- Čermák, Fr. – Filipec, J.: *Česká lexikologie*. Praha 1985.
- Daneš, Fr.: *Intonace v textu (promluvě)*. SaS, 46, 1985, s. 83–99.
- Daneš, Fr.: *K intonaci komentářů mluvčího k výpovědi*. SaS, 40, 1979, s. 152-155.
- Daneš, Fr.: *Statický a dynamický pohled na diskurz (promluvu)* [1988]. In: Čapková, D. – Římalová, L. – Uličný, O. (eds.): *Jazyk a text I (část 2.)*. Praha 1999, s. 400–410.
- Erhart, A. – Večerka, R.: *Úvod do etymologie*. Praha 1981.
- Havel, I. M.: *Přirozené a umělé myšlení jako filozofický problém*. In: Mařík, V. – Štěpánková, O. – Lažanský, J. (eds.): *Umělá inteligence III*. Praha 2001, s. 17-75.
- Hlavsa, Z.: *Verbální a neverbální prostředky v jazykové komunikaci*. In: *Přednášky z XXXII. běhu Letní školy slovanských studií 1991*. Praha 1992, s. 7-15.
- Holan, V.: *Ale je hudba*. (Spisy, sv. II.) Praha/Litomyšl 2000.
- Holland, A. L.: *Communication abilities in daily living. Test of functional communication for aphasic adults*. Baltimore 1980.
- Jakobson, R.: *Dva aspekty jazyka a dva typy afatických poruch* [1971]. In: *Poetická funkce (usp. M. Červenka)*. Jinočany 1995, s. 55-73.
- Janoušek, J.: *Intrapersonální komunikace a vnitřní řeč*. *Československá psychologie*, 45, 2001, s. 481-492.
- Kadečková, H.: *Soumrak bohů. Severské mýty a báje*. Praha 1998.
- Kalvach, P. – Blažková, D.: *Lidská řeč. Kde vzniká a jak souvisí s myšlením?* *Vesmír*, 80, 2001, s. 552–555.
- Klippi, A.: *Conversation as an achievement in aphasics*. *Studia Fennica, Linguistica* 6. Vaasa 1996.
- Kolb, B. – Whishaw, I. Q.: *Language*. In: *Fundamentals of human neuropsychology*. New York 1996, s. 387 – 416.
- Kolektiv autorů: *Otázky teorie poznání. Sborník původních prací k problémům psychologie, logiky, estetiky, pedagogiky a jazykovědy*. Praha 1957.

- Kořenský, J.: *Teoretická jazykověda a komunikačně orientovaný výzkum řeči*. SaS, 53, 1992, s. 97-103.
- Koukolík, Fr.: *Lidský mozek: funkční systémy, norma a poruchy*. Praha 2000.
- Koukolík, Fr.: *Mozek a jeho duše*. Praha 1995.
- Koukolík, Fr.: *Mozek, jazyk a řeč. O čem mluví afázie?* Remedia populi, 1998, č. 7-8, s. 39-42.
- Koukolík, Fr.: *Mozek, jazyk a řeč. Sémantický systém mozku a jeho slovník*. Remedia populi, 1998, 10, s. 28-31.
- Křivohlavý, J.: *Jak si navzájem lépe porozumíme. Kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Praha 1988a.
- Křivohlavý, J.: *Neverbální komunikace. Řeč pohledů, úsměvů a gest*. Praha 1988b.
- Křivohlavý, J.: *Rozhovor lékaře s pacientem*. Brno 1988c.
- Kučerová, Š.: *Neverbální prostředky v pedagogické komunikaci*. Diplomová práce FF UK. Praha 1998.
- Kučerová, Š.: *Řeč těla v pedagogické praxi*. ČDS, 7, 1999, s. 38-41.
- Kulišťák, P. – Lehečková, H. – Mimrová, M. – Nebudová, J.: *Afázie*. Praha 1997.
- Kulišťák, P.: *Neuropsychologická rehabilitace*. Propsy, č. 3, 1998, s. 13-14.
- Kulišťák, P.: *Neuropsychologie včera a dnes*. Propsy, č. 8, 1997, s. 12-13.
- Lehečková, H.: *Agramatismus v afázii*. SaS, 47, 1986, s. 138-147.
- Lehečková, H.: *Jazykové aspekty typologie afázií*. SaS, 46, 1985, s. 119-126.
- Lehečková, H.: *Manifestation of aphasic symptoms in Czech*. Journal of Neurolinguistics, 14, 2001, s. 179-208.
- Lehečková, H.: *Neurolingvistika: předmět, metody a historie*. SaS, 45, 1984, s. 154-157.
- Lehečková, H.: *Typ jazyka a projevy fatických poruch v morfologii a syntaxi*. Slavica Pragensia XXXVII. Praha 1995, s. 92-97.
- Lesser, R. – Milroy, L.: *Linguistics and aphasia: psycholinguistics and pragmatic aspects of intervention*. New York 1993.
- Lezak, M. D.: *Verbal functions and language skills*. In: Neuropsychological assessment. New York/Oxford 1995, s. 523-558.
- Macurová, A.: *Jazyk a hluchota*. SaS, 62, 2001, s. 92-104.
- Macurová, A.: *Naše řeč?* NŘ, 81, 1998, s. 179-188.
- Macurová, A.: *Verbální a neverbální prostředky v komunikaci neslyšících. Gesta, mimika – dorozumívání neslyšících*. ČDS, 4, 1996, s. 45-47.

- Machová, S. – Švehlová, M.: *Sémantika a pragmatika jako lingvistické disciplíny*. Praha 1995.
- Marková, I.: *Dialogical complementarity and impaired speech*. In: Psycholinguistics as a multidisciplinary connected science. Proceedings of the 4th ISAPL International Congress (June 23-27, 1994). Místo a rok vyd. neuvedeny, s. 103-118.
- Morin, E.: *Věda a svědomí* [1982]. Brno 1995.
- Müllerová, O. – Hoffmannová, J. – Schneiderová, E.: *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany 1995.
- Müllerová, O. – Nekvapil, J.: *Pauzy v mluveném textu*. SaS, 47, 1986, s. 105-113.
- Mumenthaler, M. – Mattle, H.: *Afázie*. In: Neurologie. Praha 2001a, s. 284–286.
- Mumenthaler, M. – Mattle, H.: *Dysartrie, pseudobulbární paralýza a poruchy řeči neorganického původu*. In: Neurologie. Praha 2001b, s. 287-288.
- Mumenthaler, M. – Mattle, H.: *Neuropsychologické vyšetření*. In: Neurologie. Praha 2001c, s. 67-74.
- Nakonečný, M.: *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha 1998a.
- Nakonečný, M.: *Základy psychologie*. Praha 1998b.
- Nebeská, I.: *Formuje se nová psycholingvistická koncepce?* SaS 46, 1985a, s. 145-151.
- Nebeská, I.: *Informační model ve vývoji psycholingvistiky*. ČMF, 73, 1991a, s. 96–102.
- Nebeská, I.: *K charakteru předpokladové báze*. SaS, 50, 1989, s. 270-277.
- Nebeská, I.: *K problematice subjektivního slovníku*. SaS, 46, 1985b, s. 299-304.
- Nebeská, I.: *Úvod do psycholingvistiky*. Praha 1992.
- Nebeská, I.: *Vývojové tendence v psycholingvistice*. ČMF, 73, 1991b, s. 2-16.
- Nekvapil, J. – Müllerová, O.: *K pauzám v komunikačním procesu*. SaS, 49, 1988, s. 202-208.
- Neubauer, K.: *Diferenciální diagnostika typů afázií*. DTPK, 2, 1999, s. 3-5.
- Palková, Z.: *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha 1997.
- Palková, Z.: *Víme, co všechno sdělujeme, když mluvíme?* ČDS, 4, 1996, s. 3-5.
- Petržílková, M.: *Jazykové aspekty remediální výuky českých a anglických afatiků*. Diplomová práce FF UK. Praha 1995.
- Pribram, K. H.: *Mozek a mysl. Holonomní pohled na svět* (usp. M. Fiala). Praha 1999.
- Průcha, J.: *Sovětská psycholingvistika a některé její pedagogické aplikace*. Praha 1973.
- Roubíčková, J.: *Kognitivně-komunikační poruchy pravé hemisféry*. DTPK, 2, 1999, s. 12-15.

- Schnelle, H.: *Dichotomies in the brain – Jakobsonian and modern*. In: Hajičová, E. – Hoskovec, T. – Leška, O. – Sgall, P. – Skoumalová, Z. (eds.): *Travaux du Cercle linguistique de Prague. Prague linguistic circle papers*, vol. 3, 1999, s. 303-310.
- Strnadová, V.: *Neverbální projevy neslyšících lidí*. ČDS, 7, 1999, s. 41-43.
- Šlédrová, J.: *Příspěvek k experimentální verifikaci syntaktické paměti*. JA, 20, 1983, s. 95–99.
- Šlédrová, J.: *Šermíři versus voskové figuríny aneb O podílu prostředků na pozitivním průběhu komunikace*. ČDS, 4, 1996, s. 55-57.
- Švihálková, M.: *Poruchy fatických funkcí z pohledu neurologa*. DTPK, 2, 1999, s. 18-20.
- Thagard, P.: *Úvod do kognitivní vědy: mysl a myšlení* [1996]. Praha 2001.
- Tichý, J. a kol.: *Poruchy paměti*. In: *Neurologie*. Praha 1997a, s. 107–113.
- Tichý, J. a kol.: *Syndromy mozkových laloků, korové syndromy, afázie*. In: *Neurologie*. Praha 1997b, 114-124.
- Tichý, J. a kol.: *Zobrazovací metody v neurologii*. In: *Neurologie*. Praha 1997c, s. 51-70.
- Trost, P.: *O vlivu jazyka na myšlení* [1962]. In: *Studie o jazycích a literatuře (usp. J. Povejšil a E. Macek)*. Praha 1995, s. 101-103.
- Truhlářová, M.: *Obrázkový slovník pro afatiky*. Praha 1975.
- Turbová, M.: *K pojmům kompetence – performance*. SaS, 49, 1988, s. 235-247.
- Varela, F. – Thompson, E. – Rosch, E.: *The embodied mind: cognitive science and human experience*. Cambridge, Massachusetts 1991.

Jiné prameny:

Lékařské zprávy pacientů.*

Cerebral localizations of production deficits in aphasia, Teleround 9 (1993). Videozáznam televizního programu Telerounds, A continuing education series. (Produced by The National Center for Neurogenic Communication Disorders of the University of Arizona, funded by The National Institute of Deafness and Other Communication Disorders through grant #DCO1409 to the University of Arizona.)

Videonahrávky neuropsychologických vyšetření českých afatických pacientů a volných rozhovorů s nimi.*

Použité zkratky:

* Pramen není volně dostupný.

ČDS (Čeština doma a ve světě), ČMF (Časopis pro moderní filologii), DTPK (Diagnostika a terapie poruch komunikace), JA (Jazykovědné aktuality), NŘ (Naše řeč), SaS (Slovo a slovesnost)

Jména svatých se zřetelem k naší současné pojmenovací soustavě

Zkrácená verze přednášky konané v ostravské pobočce JS AV ČR, prosinec 2003

Naděžda Bayerová

Přednáška se skládala ze dvou částí. První se týkala jmen svatých ve vybraných litaních, druhá postavení těchto jmen v současné pojmenovací soustavě.

Po krátkém úvodu, v němž byly stručně charakterizovány litanie jako takové, byla pozornost věnována oněm vybraným litaním, jimiž byly: litanie ke všem svatým, všechny tři formy, které mají stejnou skladbu, avšak různou délku (nejdelší má 52 světců, zkrácená, otištěná v současném katolickém kancionálu, 35 a nejkratší, používaná v modlitbách za umírající, 20), dále pak dvě tematicky si blízké, a to litanie ke svatým ochráncům naší vlasti 21 a litanie ke svatým patronům arcidiecéze olomoucké 19 světců. Byl uveden způsob jejich oslovení, vzývání: jednotlivě – sv. Gorazde, sv. Hedviko, jde-li o světce, jejichž životní osudy byly alespoň zčásti obdobné, pak pospolu, ve dvou – sv. Kosmo a Damiáne, sv. Cyrile a Metoději, konečně jedním jménem – sv. Štěpáne, sv. Ludmilo, jež bývá však někdy rozvíto příslušným rozlišujícím atributem, který identifikuje jeho nositele – sv. Jene Křtiteli, sv. Jene Nepomucký, sv. Anežko Česká – jména tohoto typu byla stručně gramaticky analyzována. V závěru první části přednášky byl komentován etymologický výklad některých jmen světců s uvedením jejich nositelů, popř. některého z jejich nositelů.

Ve druhé části byla jména svatých v uvedených litaních sledována vzhledem k naší současné pojmenovací soustavě. Ukázalo se, že mezi našimi rodnými jmény se nacházejí všechna až na jména Gervás, Protás a Perpetua. Jméno Athanasius se vyskytuje v počeštěné podobě Atanas, Atanáš. Všechna vyskytující se jména splňují z jazykového hlediska zákonné podmínky pro jejich zápis do matriky. Pro sledovanou analýzu, jak bylo uvedeno, byl velmi vhodný přehled získaný prostřednictvím internetu a týkající se četnosti mužských a ženských jmen v roce 2002, jmen s četností větší než 10 (zahrnující více jak 95% všech dětí). Z tohoto přehledu vyplynulo, že z celkového počtu 139 chlapeckých jmen se shoduje s příslušnými

jmény svatých 31, z celkového počtu 190 dívčích jmen 9 (jmen světic je ve zkoumaných litaniích podstatně méně). Pokud jde o jejich četnost, pak se ukázalo, že z celkového počtu narozených chlapců, tj. z počtu 44 496, je shodných 28 911, tj. 65%, z celkového počtu narozených dívek, tj. z 41 925, je shodných 7 701, tj. 18%. Poněvadž četnost jmen nepochybně ovlivňují též jejich hypokoristické podoby, byly u jednotlivých jmen uvedeny, a to včetně jejich slovotvorného rozboru.

Ona četnost jmen byla doložena několika konkrétními příklady: Jan (2 902), Jakub (2 694), Tomáš (2 581), Martin (2 092), Filip (1 650), Josef (653), František (425), Tadeáš (252), Mikuláš (78), Prokop (25), Benedikt (14), Bartoloměj (13); Kateřina (2 084), Lucie (1 443), Anežka (299), Anastázie (22), Hedvika (21). V této souvislosti bylo upozorněno, že varianty některých jmen mají četnost někdy mnohem vyšší, např. Michael (224), Michal (1 487), Terezie (196), Tereza (2 550); na 1. místě se tedy vyskytla jména Jan a Tereza. Bez povšimnutí nezůstala ani jména s četností nižší, tedy jména, která prožívají jistou renesanci, jména našich rodičů či prarodičů.

Co se týká vztahu sledovaných jmen světců k našim příjmením, bylo konstatováno: většina jmen se vyskytuje jednak jako úřední podoby příjmení, jednak jako podoby od nich odvozené, pochopitelně různě frekventované, totiž jako dehypokoristická příjmení, např. Pehe, Pech, Pecha, Píša (Petr); několik jmen se vyskytuje jen ve svých podobách úředních – Kamil, Lidmila (zcela ojedinělé příjmení) a Kordula; u některých jmen existují pouze dehypokoristická příjmení, např. Crha, Crhonek (Cyril), Metko, Metys (Metoděj), Jerošek, Jeroušek (Jeroným), Dehypokoristická příjmení byla stručně slovotvorně analyzována a zároveň byl uveden rozdíl mezi hypokoristiky a dehypokoristickými příjmeními.

Na závěr došlo k jistému shrnutí získaných poznatků a zároveň bylo znovu zdůrazněno, že jména světců v naší pojmenovovací soustavě žijí, jsou většinou velmi frekventovaná a oblíbená a že mnozí rodiče, kteří svým potomkům taková jména dávají, si souvislosti se jmény světců většinou ani neuvědomují a o příslušných světcích ani nic nevědí.

Literatura a elektronické zdroje:

Schauber, V., Schindler, H., M., 2002, Rok se svatými, Kostelní Vydří, s. 702.

1998, Litanie, Olomouc, s. 525.

1992, Encyklopedie Bible (A-L, M-Ž), Bratislava, s. 740.

- Kopečný, F., 1991, Průvodce našimi jmény, Praha, s. 259.
- Knappová, M., 1996, Jak se bude Vaše dítě jmenovat?, Praha, s. 358.
- Pastyřík, S., 2001-2002, Jazyk a styl Litanií ke sv. Zdislavě, „Češtinář“, 2, s. 46-52.
- Bayerová, N., 1983, Příjmení ve Slezsku vzniklá z rodných jmen, „Acta Facultatis Paedagogicae Ostraviensis“, series D-19, s. 121-124.
- Bayerová, N., 1996, Hypokoristika v oblasti slezských nářečí, „Universitas Ostraviensis – Acta Facultatis Philosophicae – Linguistica“, 2, s. 109-138.
- <http://www.mvcr.cz/statistiky/jmena/zeny/cetz.xls>
- <http://www.mvcr.cz/statistiky/jmena/muzi/cetm.xls>
- http://bimbo.fjfi.cvut.cz/~karpisek/kalendar/data_cz/prehledy/rejstphp.php

Z jazykovědných pracovišť

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 2003

Přednášková činnost

Jazykovědné sdružení ČR v roce 2003 organizovalo přednášky a diskuse na aktuální lingvistická témata v Praze i v devíti mimopražských pobočkách (srov. přehled přednáškové činnosti v roce 2003). Přednášky se týkaly okruhů, jimž je v lingvistické obci věnována trvalá pozornost: obecné jazykovědy, filozofie jazyka, lingvistické metodologie, historie češtiny; dále problematiky srovnávací a překladatelské (se zaměřením na ruštinu a polštinu, ale i další slovanské jazyky; a přednášeli i germanisté, anglisté, romanisté). Pozornost byla věnována i takovým společensky závažným tématům, jako je evropská integrace, anglicizace, globalizace aj.

Trvá velký zájem o oblast korpusové lingvistiky, v jejímž světle se nově profiluje řada problémů gramatických, lexikologických. Vedle korpusů psané češtiny (z nichž nejrozsáhlejší je Český národní korpus) vznikají v Ústavu pro jazyk český i na univerzitních pracovištích v Praze, Brně, Olomouci i jinde korpusy mluveného jazyka, na jejichž základě lze s využitím bohatého materiálu analyzovat běžně mluvenou češtinu. Tématu korpusové lingvistiky se bude JS věnovat i v nadcházejícím roce, kdy bude posouzení a porovnání materiálových korpusů češtiny věnován celodenní seminář.

Protože všechny mimopražské pobočky působí při pracovištích univerzitních, orientují svou činnost samozřejmě do značné míry i na problémy vysokoškolské výuky, ale i výuky na středních a základních školách. Většina vysokých škol dnes věnuje pozornost i výuce cizinců; proto se dostává do popředí zájmu i při přednáškách JS čeština pro cizince, ale také školní výuka češtiny pro příslušníky národnostních a etnických menšin, a také např. čeština neslyšících. Např. členové pobočky JS v Ústí nad Labem pořádají pravidelně semináře o výuce češtiny pro žáky a studenty z rodin imigrantů (včetně romských žáků). V této souvislosti se diskutuje i o četných úskalích komunikace mezikulturní, mezigenerační atd.

Potěšitelné je, že k přednáškovému a diskusnímu programu JS hojně přispívají zajímaví a vážení zahraniční hosté. V rámci Jazykovědného sdružení se trvale rozvíjí spolupráce českých a slovenských jazykovědců. Kromě slovenských kolegů přijali pozvání k přednáškám v roce 2003

jazykovědci z Polska, Maďarska, Rakouska, Velké Británie, Izraele - a pochopitelně nejčastěji ze Slovenska.

Jazykovědné sdružení trvale věnuje pozornost oslavě životních výročí nejvýznamnějších českých lingvistů. Při přípravě těchto večerů často spolupracuje s Pražským lingvistickým kroužkem. Nejvýznamnější událostí v životě JS v roce 2003 se stala oslava 80. narozenin prof. PhDr. Milana Jelínka, CSc. Členové JS měli možnost sejít se také při slavnostním večeru věnovaném rozloučení s prof. dr. Karlem Hausenblasem, DrSc, na němž promluvili jeho přátelé, kolegové i žáci.

Účast na přípravě mladých lingvistů

Jazykovědné sdružení dále podporovalo vědecký růst mladých lingvistů – zejména jako spoluorganizátor jejich setkání konaného 12.-14. května 2003 v Olomouci, tentokrát pod názvem Jazyky v kontaktu – jazyky v konfliktu a evropský jazykový prostor. Tyto konference se staly centrem výměny zkušeností stále rostoucího počtu mladých jazykovědců (i zahraničních), vyhledávaným a vysoce oceňovaným zdrojem inspirace a motivace. JS je velice zavázáno olomouckým pořadatelům, kteří se ujali každoroční organizace těchto setkání i vydávání obsažných sborníků. Organizační tým i tentokrát pracoval pod vedením PhDr. Boženy Bednařikové, Dr., dalšími členy byli Mgr. Kateřina Málková, MPhil. Vladimír P. Polách a PhDr. Petr Pořízka.

Aktivity zaměřené na výuku češtiny na základních a středních školách

Jazykovědné sdružení pokračovalo ve spolupráci s MŠMT ČR a snažilo se přispět ke zvyšování úrovně výuky češtiny na základních a středních školách. Členové JS nadále posuzovali učebnice českého jazyka, které se ucházejí o udělení Doložky MŠMT ČR. Tuto činnost organizuje komise při HV JS vedená prof. dr. J. Panevovou, DrSc. V roce 2003 byl na žádost MŠMT vypracován aktualizovaný seznam recenzentů a byly shromážděny jejich evidenční listy.

Pokračovala i spolupráce s Výzkumným ústavem pedagogickým; Jazykovědné sdružení se podílelo na organizaci ankety o využívání jednotlivých učebnic českého jazyka ve školské praxi.

Jako jedno z největších úskalí tvorby učebnic, jejich recenzování i užívání se stále více jeví nejednotná terminologie. V této oblasti vyvíjí JS od r. 2001 samostatné a velmi intenzivní úsilí (z iniciativy doc. dr. Svatavy Machové, CSc., a pod jejím vedením). Pět odborných komisí

směřuje k vypracování normativního rejstříku termínů (indexu heslových slov). Cílem je sjednotit a minimalizovat počet termínů, zabránit jejich přemíře a dublování. Z tohoto rejstříku budou závazně vycházet recenzenti učebnic. V zájmu koordinace práce jednotlivých skupin uspořádal hlavní výbor JS ČR (ve spolupráci s Pedagogickou fakultou UK) v listopadu 2003 pracovní seminář, kde byl stanoven další postup při tvorbě tohoto souboru terminologie. V roce 2004 bude heslář dokončen, akreditován MŠMT, zveřejněn na webových stránkách JS ČR a předložen k diskusi didaktikům češtiny na internetovém portálu. Poté bude heslář standardizované školské jazykovědné terminologie péčí JS ČR vydán tiskem.

Publikační činnost

JS nadále vydávalo pro všechny své členy informativní zpravodaj Jazykovědné aktuality; jeho redakce usilovala o to, aby kromě článků obsahoval aktuální informace o nových knihách, kroniku života v JS i v české lingvistice a diskuse o palčivých problémech.

Základní informace o JS ČR jsou nyní umístěny i na webových stránkách Ústavu pro jazyk český; je možno je najít na adrese <http://www.ujc.cas.cz>; HV JS se bude snažit je pravidelně aktualizovat.

Světla Čmejrková - Jana Hoffmannová

Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2003

Praha

1. Karel Oliva: Negramatičnost, její teoretické vymezení a praktické použití (13. února 2003)
2. Jarmila Panevová: Gramatika na základě korpusu, nebo korpus na základě gramatiky? (27. února 2003)
3. Neil Bermel (University of Sheffield): Metafory ve veřejných reakcích na Pravidla českého pravopisu 1993 (13. března 2003)
4. Jaroslav Bartošek: Jazyk mluveného (rozhlasového a televizního) zpravodajství (20. března 2003)
5. Petr Mareš: O neformálním vyjadřování ve veřejné komunikační sféře (10. dubna 2003)
6. Milada Hirschová: Ilokuční slovesa v Českém národním korpusu (15. května 2003)
7. Marcelo Dascal (Tel Aviv University): Natural Language as a Cognitive Technology (29. května 2003)
8. Jaroslav Vacek: Drávidsko-altajské jazykové vztahy - je hledání nového paradigmatu možné? (12. června 2003)
9. Milan Jelínek: Principy analýzy individuálního stylu (19. června 2003)
10. Karel Oliva: Úvahy o (ne)gramatičnosti větných konstrukcí (9. října 2003)
11. Jiřina Hůrková: Teorie a praxe jevištní řeči (23. října 2003)

12. Roz Ivanič (University of Lancaster): Textual Chains, Textual Transformations and Writer Identity in Adult Literacy Education (29. října 2003)
13. Podvečer věnovaný rozloučení s prof. dr. Karlem Hausenblasem (18. listopadu 2003)
14. Stefan Michael Newerkla (Universität Wien): Jazykové vztahy mezi češtinou a němčinou v habsburské monarchii (4. prosince 2003)
15. Jan Šabršula: Morfosémiotické pole lexikální jednotky PRAVDA u různých (hlavně českých) filozofů (11. prosince 2003)

Brno

1. Josef Hladký: Poslední rukopisy Viléma Mathesia (22. ledna 2003)
2. Dezider Kollár (SAV Bratislava): Odborný prekladový slovník - jeho špecifika a problémy (19. února 2003)
3. Vladimír Šaur: Rekonstrukce Konstantinovy podoby hlaholice ve světle poznatků dialektologie (26. března 2003)
4. Katalin Kugler (Univerzita Szeged): Status prostorečija v sovremennoj leksikografičeskoj praktike (23. dubna 2003)
5. Robert Mrózek (Univerzita Katowice): Etnolingvistika polskich zainteresowań naukowych (24. dubna 2003)
6. Milan Jelínek: Principy stylistické analýzy (11. června 2003)
7. Vít Bubeník (University of Newfoundland): K realizaci prostorových a časových vztahů v indoevropském prajazyku (15. října 2003)
8. Václav Blažek: O indoevropských názvech astronomických jevů (3. prosince 2003)

České Budějovice

1. Ivo Vasiljev: Jazyková situace a jazyková politika v mnohojazyčné společnosti (17. dubna 2003)
2. Bohumila Junková: Obraznost a expresivita v současné české publicistice (21. května 2003)
3. Jaroslav Bartošek: Potřebuje čeština jazykový zákon? (14. října 2003)
4. Aleš Brandner: Procesy internacionalizace v ruštině (4. listopadu 2003)
5. Miloš Zelenka: 13. světový slavistický kongres v Lublani: filologie na rozcestí (19. listopadu 2003)
6. Mirek Čejka: Jazyk a nekonečný svět (3. prosince 2003)
7. Jaroslav Hubáček: Česká slovní zásoba po roce 1989 (15. prosince 2003)

Hradec Králové

1. Jaroslav Peregrin: Analytická a postanalytická filozofie (obrat k jazyku) (26. února 2003)
2. Jana Bílková: Sémantika a pragmatika tautologií (2. dubna 2003)
3. Ludmila Rejmánková: Roman Jakobson o svém životě a práci (14. května 2003)

Karviná

1. Jitka Vlčková: Odraz kultury v inzerátech (3. listopadu 2003)

Olomouc

1. Mira Nábělková (SAV Bratislava): „Ke dverím ňebe se mej...“ Bibličtina na Slovensku v 20. storočí (25. března 2003)
2. Mira Nábělková (SAV Bratislava): „Vědný obor, nepříjemný vítr...“ K jednomu česko-slovenskému adjektívnemu diferenčnému javu (26. března 2003)
3. Jana Pleskalová: Josef Valentin Zlobický a jeho význam pro národní obrození (22. října 2003)
4. Pavel Kolář: Slabika jako opomíjená součást jazykového systému (12. listopadu 2003)
5. Charles Mills (Knox College, Galesburg): O příklonkách v češtině (3. prosince 2003)

Opava

1. Irena Bogoczová: Současná dialektologie v kontextu lingvistickém, sociolingvistickém a pedagogickém (4. prosince 2003)

Ostrava

1. Martina Ireinová: Běžně mluvený jazyk Jindřichova Hradce (12. března 2003)
2. Jana Kesselová (Univerzita Prešov): Princip prirodzenosti v ontogenéze morfologie (23. března 2003)
3. Ondřej Nováček: Vlnění (situace na rozhlasovém trhu v ČR a očekávání posluchačů) (28. dubna 2003)
4. Jaroslav David: Petr Dolan, Paula Wild a ti druzí (nejen o jménech pornohvězd) (12. května 2003)
5. Dita Friedlová: Slang a nářečí - opavské pařby... (5. listopadu 2003)
6. Ludmila Liptáková (Univerzita Prešov): Komunikačně-pragmatický aspekt slovtvorby (20. listopadu 2003)
7. Oldřich Uličný: K otázkám formalizace v jazykovědě (26. listopadu 2003)
8. Naděžda Bayerová: Jména svatých se zřetelem k naší současné pojmenovací soustavě (10. prosince 2003)

Plzeň

1. Jarmila Alexová: K základním pojmům valenční syntaxe v české lingvistické teorii (15. května 2003)
2. Zbyněk Holub: Zvláštnosti nejjihnějšího úseku českých nářečí (9. října 2003)

Ústí nad Labem

1. Karel Kamiš: Soudovětotvornost predikace a problematika dorozumění v komunikačních modelech (26. března 2003)

Irena Kamińska-Szmaj: Słowa na wolności. Język polityki po 1989 roku.

Wypowiedzi, dowcip polityczny, słownik inwektyw

Wydawnictwo Europa, Wrocław 2001

Autorka monografie, prof. Irena Kamińska-Szmaj (nar. 1950) vede Oddělení současného jazyka v Institutu polské filologie univerzity ve Vratislavi¹ a kromě didaktické činnosti publikuje práce o současné polštině (z nejnovějších: *Słownik ortograficzno-gramatyczny języka polskiego*, 2002; (ed.) *Słownik wyrazów obcych*, 2001). Vydała také dvě - podle našeho názoru pozoruhodné - monografie jazyka a mechanismů politické propagandy.

V první z nich, nazvané *Judzi, zohydza, ze czci odziera. Język propagandy politycznej 1919-1923* (Wrocław, 1994), představuje autorka jazyk politiky v polských periodikách z meziválečného období. Popis mechanismů persvaze zde spojuje s erudovanou analýzou bohatého textového materiálu, zkoumané jazykové jevy zasazuje do historického kontextu, pragmalingvisticky orientovaný výzkum jazyka doplňuje kondenzovaným historickým komentářem.

Materiál k napsání studie „*Słowa na wolności*“, kterou se budeme zabývat v této recenzi, sbírala I. Kamińska-Szmaj od počátku 80. let 20. stol. Tato monografie jazyka jako nástroje i „oběti“ propagandy je výsledkem pozorování a analýzy změn, k nimž docházelo během deseti přelomových let v polském politickém diskurzu.

V prvních dvou kapitolách knihy sledujeme vývoj diskurzu mezi „vládnoucími strukturami“ a občany PLR. Jazyk, jehož užívala oficiální propaganda ke komunikaci s „lidem“, nazval Michał Głowiński *nowomowa* podle anglického neologismu *newspeak*, kterým charakterizoval G. Orwell mluvu totalitních vládců v románu *1984*.

Autorita struktur orwellovského „Velkého bratra“ začala v Polsku během 80. let 20. století slábnout. Stávky dělníků v srpnu 1980 vyvolaly konfrontaci dvou životních a ideových postojů, a tedy i komunikačních strategií. Zkostnatělá oficiální *nowomowa* se ve styku s hovorovým, diskurzivním jazykem dělníků okamžitě zkompromitovala. Jako ukázkou šablonovitého způsobu vyjadřování tehdejších politických elit uvádí autorka jazykové komunikáty tehdejšího vicepremiéra Mieczysława Jagielského.

¹ Zakład Współczesnego Języka Polskiego Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Wrocławskiego.

Na druhé straně prof. Kamińska-Szmaj upozorňuje na to, jak citlivě reagoval tehdejší uživatel jazyka na sebemenší kvalitativní změnu způsobu komunikace – přelomové bylo první užití zakázaného slova *strajk* (stávka) v oficiálním zpravodajství; způsobilo, že kromě postupného pronikání dříve tabuizovaných výrazů (máme zde na mysli výrazy ideově nevhodné) se do oficiální komunikace začal po srpnu 1980 vkrádat také živel hovorovosti.

Zvláštní pozornost věnuje autorka také komunikaci během období výjimečného stavu (13. 12. 1981 – 1983). V případě jazykových komunikátů establishmentu zdůrazňuje práci s lexikální sémantikou, především s emocionální hodnotou lexika. Důležitou zbraní opozice byl v období výjimečného stavu jazykový humor – zejména ironie, tvůrci politických anekdot často využívali např. intertextualitu.

Ve druhé kapitole se výklad - v souladu s historickou chronologií - soustředí na události a jazyk „setkání u kulatého stolu“ (*okrągły stół* – tento název setkání představitelů vlády s opozicí pochází z proslovu gen. Kiszczaka z 26. srpna 1988). Autorka zde spíše podává historický výklad, údaje o jazyce převzala z podrobné analýzy proslovů účastníků inauguračního setkání u „kulatého stolu“, kterou vytvořil jeden z předních polských odborníků na jazyk médií Walery Pisarek.

Následující tři části publikace jsou věnovány charakteristice jazyka a způsobů persvaze ve třech rozdílně politicky orientovaných periodikách založených po roce 1989.

Jako první představila autorka celopolský deník *Gazeta Wyborcza*, známý jistě i českému čtenáři. *Gazeta Wyborcza* (dále *GW*) vznikla jako plod politických změn 4. května 1989 a stala se „prvním nezávislým deníkem mezi Labem a Pacifikem“ (*pierwszy niezależny dziennik między Łabą i Pacyfikiem* – cit. L. Wałęsy dle Kamińska-Szmaj, s. 48, přel. T.S.). Nové, opoziční noviny si od počátku vytvořily charakteristický živý styl a dokázaly, že jazyk politické propagandy může být zajímavý, bohatý, barvitý a originální. I. Kamińska-Szmaj upozorňuje především na využití hovorových jazykových prostředků, frazeologismů a metafor, výrazné oddělení informačních textů od persvazivních, které oživilo stylistiku tiskových zpráv v *GW*.

Úctu ke čtenáři a úsilí novinářů *GW* o vyváženost a objektivitu staví autorka do kontrastu s rétorikou ultrapravicového týdeníku *Gazeta Polska*. Autoři článků v tomto týdeníku vzbouzejí ve čtenářích pocit ohrožení pomocí tradičních metod totalitární propagandy – důsledným zdůrazňováním dichotomie „my-oni“ a osvědčených stereotypů (např. dobří Poláci, tj. katolíci – zlý okolní svět, zejména Židé). I. Kamińska-Szmaj dochází k závěru, že nositelem persvazivního obsahu je zde především silně - obvykle negativně, až na

hranici vulgarity - emocionálně zbarvené lexikum. Hojně využívaná epiteta napomáhají depreciaci ideových protivníků.

Persvaze třetího z analyzovaných periodik, týdeníku *NIE*, vyrůstá, podle autorky, z vulgarizace jazyka. Šéfredaktor *NIE* Jerzy Urban tvrdí, že užívání obhroublých jazykových prostředků je reakcí na nízkou úroveň morálky a politické i společenské kultury v zemi. Politickou orientaci týdeníku bychom mohli charakterizovat slovy „proti všem“; novináři z *NIE* útočí na všechny národní autority, nejméně úcty prokazují katolické církvi a jejím představitelům, papeže Jana Pavla II nevyjímaje. Užívání nevybíravých jazykových prostředků však rozhodně nevyplývá z neznalosti či nízké profesionální úrovně novinářů. Vulgarismy se v *NIE* naopak staly formálním prostředkem jazykové tvořivosti, novým způsobem sdělení **pravdivých** aktualit z politické scény. Novináři *NIE* vynikají zvláště ve slootovorbě - tvoří neologizmy a neosémantizmy, lexikální i frazeologické deriváty - jak již bylo řečeno - často na bázi vulgarizmů. Na úrovni stylu hojně využívají jazykovou stylizaci².

Kapitulu s názvem *Spory publiczne po 1989 r.* věnovala I. Kamińska-Szmaj veřejnému diskursu – tj. vlivu manipulace jazykem na postoje a chování společnosti. Z řady ožehavých témat, která od roku 1989 provokovala reakce polské společnosti, vybrala autorka spor o stavbu katolických křížů na území bývalého koncentračního tábora v Osvětimi, o němž se psalo i v českých periodikách. Zmíněný konflikt oživil témata před rokem 1989 v médiích tabuizovaná: pocit národní identity Poláků, jejich vztah k historii, náboženství, symbolům, antisemitismu; roli katolické církve.

Na reprezentativním vzorku periodik, sestaveném tak, aby obsahoval hlavní ideologické směry polského politického spektra, sleduje prof. Kamińska-Szmaj mediální obraz situace, tón polemik a styl tiskových informací a na závěr připojuje zajímavou studii sémiotiky symbolu kříže a využití sémantického pole lexému *krzyż* (kříž).

Wesolość na sali sejmowej je název 8. kapitoly, v níž autorka ukazuje, jak ovlivnila svoboda slova a myšlení komunikaci v parlamentu a jak využívají poslanci jazykový humor k diskreditaci svých protivníků. Analyzuje také příklady záměrného i nezáměrného (způsobeného slabými rétorickými vlohami mluvčích) vtipkování v polském *Sejmu*.

Jazyk a mimojazykové prostředky volebních kampaní autorka charakterizuje v kapitole *Dwie kampanie prezydenckie*. Vítězem prvních svobodných prezidentských voleb (1. kolo: 25. 11. 1990, 2. kolo: 9. 12. 1990) se stal Lech Wałęsa. Kromě rozboru agitační kampaně vítěze voleb se můžeme seznámit se způsoby persvaze jeho největších protivníků –

T. Mazowieckého a S. Tyimińského. Souboj ve finále druhých prezidentských voleb (5. 11. 1995) patřil sebevědomému Lechu Wałęsovi a současnému prezidentovi Aleksandru Kwaśniewskému, který úspěšně vsadil na umírněnější prezentaci své osoby. Vedle volebních sloganů vítězů zkoumá autorka i komunikáty politiků, kteří neuspěli. Kromě psaných textů hodnotí i akustické a vizuální komunikáty a všímá si rovněž funkce grafických prostředků v psaných textech letáků³. Pro větší přehlednost rozdělila volební hesla kandidátů do devíti tematických skupin a snaží se v rámci každé z nich zachytit charakteristické rysy komunikanta – mj. jak využívá klasické rétorické figury (např. antiteze), intertextualitu aj.

Na základě zevrubné charakteristiky volebních kampaní se I. Kamińska-Szmaj pokusila vytvořit jazykový obraz ideálního kandidáta na prezidenta podle toho, jak jej představují propagační letáky.

Poslední dvě kapitoly monografie pojednávají o diskurzu v opačném směru – tj. o ohlasech občanů na činnost politiků. V části nazvané *Folklor polityczny* popisuje autorka způsoby a techniky lidové jazykové tvořivosti. Tzv. politický folklór se v demokratické společnosti rozvíjí především během volebního období, kdy má občan čelící tlaku propagandy potřebu vyjádřit svůj názor a zbavit se stresu z nátlaku všudypřítomných agitačních hesel. Kromě skutečně lidových výtvorů (nejčastěji ve formě grafitti humorně glosujícího text na volebních plakátech) představila autorka jevy z pohraničí politického folklóru a ironického komentáře publicisty (cituje výpovědi tohoto typu, nejčastěji z deníku *Rzeczpospolita*).

Tématem závěrečné podkapitoly *Dowcip polityczny* je analýza přibližně 700 polských politických anekdot, vydaných na počátku 90. let ve zvláštních sbírkách. Autorka rozdělila vtipy do skupin podle cíle, tj. předmětu zesměšnění, charakterizuje rovněž vývoj role humoru v demokratické společnosti.

Na konec monografie připojila I. Kamińska-Szmaj slovník politických invektiv (*Słownik inwektyw politycznych*). Zajímavý slovníček vytvořený *ad hoc* obsahuje abecedně uspořádané výrazy – většinou neologismy či neosémantismy excerpované z volebních letáků, televizního vysílání a periodik, především těch s agresivní rétorikou (nejvíce je zastoupeno zmiňované *NIE*, *Gazeta Polska*, postkomunistická *Trybuna*, v menší míře i *Gazeta Wyborcza*).

Monografie *Słowa na wolności* dokazuje všestrannost a erudici autorky. Metodologii teorie masové komunikace spojuje Irena Kamińska-Szmaj s jazykovou pragmatikou, perio-

² Podrobná jazyková analýza týdeníku *NIE* také v nepublikované diplomové práci *Język a perswazja Kościoła katolickiego w Polsce. Analiza językowa*. Autor: Tereza Svobodová, FFUK Praha 2001.

³ Např. ve volebním hesle L. Wałęsy: *Prezydent Na LECH WAŁĘ Rzeczypospolitej (1990)* – (cit. Kamińska-Szmaj, str. 167). Spojení posledních písmen jména a prvních písmen příjmení tvoří slovo *chwałę*, tj. akuzativ slova *chwała*. Text bychom tedy mohli doslovně přeložit: „Prezident ke slávě republiky“.

dika klasifikuje podle bachtinovské typologie textů. V obsáhlé a velmi kvalitní bibliografii najdeme mj. knihy Lakoffa a Johnsona vedle nejzávažnějších prací klasiků polské teorie propagandy – Bralczyka, Pisarka, Głowińskiego – a lingvistiky vůbec (Grzegorzycová, Bartmiński aj.).

I. Kamińska-Szmaj má navíc dar vyprávění – kniha se dobře čte. V některých pasážích z textu vystupují emoce – není divu, autorka popisuje historické události, které zažila „na vlastní kůži“; zvláště v úvodních kapitolách není těžké rozpoznat její politickou orientaci.

Snaha autorky o co nejširší záběr, o spojení co největšího množství výsledků dlouholetého jazykovědného výzkumu s historickým kontextem způsobila, že kniha občas působí dojmem kompilace z nejlepších odborných prací, zvláště v počátečních partiích. Z druhé strany právě díky tomuto interdisciplinárnímu pojetí dostává publikace univerzální význam a může se stát inspirativním zdrojem informací pro široké spektrum čtenářů – lingvisty počínaje, politology konče.

Oceňujeme Slovník invektiv, který obsahuje příležitostně vytvořené, specifické, ale stále funkční lexikum. Většina z výrazů jsou neologizmy (či neologické konstrukce) již stabilizované v dané oblasti komunikace. Některé z nich přešly z politického diskurzu do oblasti mediální komunikace, jiné vytvořili novináři, každý však v sobě nese část polských realit. Jistě nemusíme příliš zdůrazňovat, jak užitečné je pro zájemce o polskou kulturu znát takové lexikum.

Pozornost čtenáře zaručuje také množství obrázků, anekdot a fotografií z dobového tisku. A právě zde spatřujeme „kámen úrazu“ publikace: forma zastiňuje obsah – vizuálních efektů je příliš mnoho. Konzervativnějšího čtenáře (zvláště může-li porovnávat s předchozí monografií jazyka propagandy z pera I. Kamińskiej-Szmaj – viz výše) spíše odradí kaleidoskop křiklavých novinových výstřižků a fotografií, který většinou narušuje tok kvalitního textu. Očekávali bychom solidní vědeckou studii a máme populárně-naučnou práci v odlehčeném stylu, která se opírá o solidní výzkum a „dobré jméno“ autora. Domníváme se, že pestré grafické provedení, až „popkulturní“ vydání, této monografii uškodilo - tak kvalitní zpracování problematiky by si „zasloužilo“ subtilnější „obal“.

Přes všechny výhrady, týkající se především formy, však chceme publikaci I. Kamińskiej-Szmaj vřele doporučit všem zájemcům o Polsko.

Tereza Svobodová

Česko-polský slovník zrádných slov

Red. T.Z. Orłoś. Krakov 2003

V souvislosti se zvýšeným zájmem moderní lingvistiky o kontrastivní zkoumání slovanských jazyků se objevila řada zajímavých komparatistických teoretických pojednání o polštině a češtině - srov. např. práce E. Lotka: *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi* (1986), *Synchronní konfrontace češtiny a polštiny* (1997). Kromě nich však paralelně vznikaly práce praktičtějšího charakteru, mezi které patří především Lotkova publikace z roku 1992 *Zrádná slova v polštině a češtině. Lexikografický pohled a slovník*. Této problematice je rovněž věnována recenzovaná nová kolektivní práce s názvem *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych*, vydaná v tomto roce Vydavatelstvím Jagellonské univerzity v Krakově. V seznamu autorů této zajímavé publikace nalezneme jména významných lingvistů (E. Lotko, T. Z. Orłoś, H. Wróbel), ale také jména mladších badatelů (doktorandů): R. Bura, D. Dudek - Bielec, J. Hornik a J. Korbut.

Výsledkem jejich několikaleté spolupráce v rámci mezistátního výzkumného projektu na poli komparativní lingvistiky je právě vydaný slovník, shrnující a publikující praktické výsledky v oblasti zkoumání problematiky tzv. zrádných slov (jinak také *faux amis*, *ložnyje družja perevodčika*, *falszywi przyjaciele tłumacza*). Tato práce není vytržena z badatelského kontextu, svým obsahem a zaměřením totiž navazuje na výše zmiňovanou publikaci E. Lotka, jež kromě praktické materiálové části obsahuje také cennou část teoretickou, kterou velmi ocení každý, kdo se chce v dané problematice lépe orientovat (vymezení pojmů, podrobná klasifikace typů zrádnosti apod.).

Je všeobecně známo, že vzájemná genetická příbuznost slovanských jazyků, včetně příbuznosti českého a polského jazyka, může při komunikaci v uživateli mylně vyvolávat pocit blízkosti a zdánlivé jistoty. Nicméně je třeba pamatovat na typologickou odlišnost obou jmenovaných jazyků, která může být příčinou mnoha řečových konfliktů (omylů a nedorozumění). Mezi taková mohou rovněž patřit tzv. zrádná slova (někteří badatelé užívají šířeji chápaného termínu *zrádná ekvivalence*). Z tohoto pohledu se jeví nová publikace, která ve formě slovníku tuto problematiku zpracovává, jako velmi užitečná a přínosná. Slovník zahrnuje česko-polské zrádné lexikálně-sémantické a frazeologické ekvivalenty pocházející z jazyka psaného i mluveného a je - podle autorů - určen všem, které zajímá jazyk a kultura blízkého národa. Především však je adresován všem polonistům, bohemistům a také překladatelům z obou jazyků.

Bohatý excerpovaný materiál pochází z mnoha zdrojů, především z následujících publikací: E. Lotko: *Zrádná slova v polštině a češtině* (1992), M. Szalek – J. Nečas: *Czesko-polska homonimia* (1992), Z. Tarajło-Lipowska: *Kapoań. Naopak. O czeskim dla Polaków, być może mało zaawansowanych, ale mocno zainteresowanych* (2000) a dále pak z existujících lexikografických zdrojů, zejména výkladových a překladových slovníků.

Celý slovníkový materiál obsahuje 1840 abecedně řazených párů hesel a je rozdělen do dvou velkých částí. V první části – materiálově rozsáhlejší – je obsažen slovník zrádných slov; druhou pak tvoří rozsahem menší, avšak obsahově neméně zajímavý slovník zrádných frazeologizmů. Dle slov samotných autorů byla do slovníku zařazena zrádná slova v obou jazycích stejně nebo podobně znějící, lišící se však zčásti nebo zcela významově (čes. *plyn* ► *gaz*; pol. *plyn* ► *tekutina*). Do seznamu byly zařazeny rovněž podobně znějící výrazy, které nemusí být etymologicky příbuzné a jejichž znění determinují jisté fonetické zákonitosti (např. slabika čes. *la, ra* mezi souhláskami odpovídá pol. slabice *lo, ro*; srov. čes. *prachy* x pol. *prochy*).

Velkou předností recenzovaného slovníku je také dobře promyšlené a logicky přehledné zpracování slovníkových hesel. Orientaci v nich rovněž napomáhají kvalifikátory (gramatické, kvalifikátory pro odborné termíny nebo kvalifikátory stylistické), kterými jsou jednotlivá hesla opatřena. Mezi vizuální pomocníky, které usnadňují práci se slovníkem, patří také zřetelné grafické zpracování slovníkových hesel (zvýrazněné titulky, číslování významů), jakož i důsledně jednotný způsob popisu jednotek. Všechny gramatické informace (především rod, resp. vid a číslo), které se autoři rozhodli uživateli zprostředkovat, jsou v souladu s především pragmatickým charakterem této publikace a pro potřebu uživatele jsou naprosto dostačující.

Velmi zajímavý jazykový materiál zprostředkovává četba druhé části slovníku, která shromažďuje na 380 párů frazeologizmů spolu s 70 českými frazeologickými spojeními bez polských frazeologických ekvivalentů. Celkem tedy slovník obsahuje 450 frazeologických jednotek. Všechny sebrané frazeologické jednotky byly z formálního hlediska rozděleny na jednotky nominální, verbální a na přirovnání. Nejpočetnější skupinu (300 jednotek) reprezentují jednotky verbální (srov. čes. *natáhnout bačkory* : pol. *wyciągnąć kopyta*) spolu s přirovnáními (srov. čes. *být černý jako bota* : pol. *czarny jak smoła*). Zrádnost na úrovni víceslovných jednotek se mezi jiným projevuje záměnou komponentů (čes. *koupit zajíce v pytli* x pol. *kupić kota w worku*), odlišnou obrazností (čes. *velké zvíře* x pol. *gruba ryba*). Mezi excerpovaným materiálem se nachází pouze malé množství dvoujazyčných

frazeologických homonym (stejného nebo podobného znění, ale jiného významu). Pokud ovšem existují, pak se jejich zrádnost týká některého z jejich bazových slov (srov. autory uváděný příklad: čes. *frajer* ► elegant, modníš : pol. *frajer* ► naiwniak; proto také čes. hov. *těžký frajer* ► modníš, elegancik : pol. *ciężki frajer* ► straszny naiwniak (str. 333).

Lze říci, že posuzovaná kolektivní práce je další z publikací, které vyplňují bílá místa v oblasti kontrastivního bádání slovanských jazyků. *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych* se zcela jistě stane nepostradatelnou příručkou nejen v osobních knihovnách studentů a učitelů bohemistiky a polonistiky, resp. jiných slavistických filologických oborů, ale také překladatelů z obou jazyků. Jazyk se neustále vyvíjí a jeho slovní zásoba se rozhojňuje. Proto je třeba předpokládat, že i autoři recenzované publikace v budoucnu tento již teď bohatý materiál doplní o nové „zrádné“ jednotky. O tom, že vydání slovníku zrádných slov není posledním počinem jeho autorů, svědčí také signalizované vydání učebních textů, které problematiku zrádných slov přenášejí do didaktického procesu (v tisku je publikace *Czesko-polska złudna ekwiwalencja. Materiały pomocnicze dla studentów, polskich bohemistów i czeskich polonistów*).

Iva Dobrotová

Kronika

Adolf Erhart (31. 5. 1926 – 11. 8. 2003)

V létě minulého roku přišla smutná zpráva o smrti prof. Adolfa Erharta. Jazykovědná obec v Erhartovi ztrácí jednoho ze svých nejpřednějších členů.

Adolf Erhart studoval od roku 1945 germanistiku, klasickou filologii a indoeuropeistiku na Filosofické fakultě Masarykovy university. Jeho učiteli byli mezi jinými Antonín Beer, František Novotný, Pavel Trost a zejména Václav Machek. Studium ukončil v roce 1949 prací o komparativech v indoevropských jazycích a byl zaměstnán v semináři pro srovnávací jazykozpyt FF MU jako asistent. Roku 1959 byla přijata Erhartova disertace na téma vzniku a vývoje konjugace v indoevropských jazycích. Roku 1963 se prací o nových pohledech na indoevropský konsonantismus habilitoval pro obor srovnávací indoevropská jazykověda a získal hodnost docenta. V roce 1968 bylo zahájeno řízení ke jmenování Adolfa Erharta profesorem, ukončeno však pro nepříznivé vnější podmínky bylo až v roce 1988. Od roku 1993 byl Erhart profesorem emeritním. Od roku 1995 se ujal úkolu hlavního redaktora Etymologického slovníku jazyka staroslověnského (psaného v etymologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR).

Hlavním Erhartovým badatelským zájmem byl vznik a vývoj indoevropské flexe. Prvním knižním shrnutím jeho dílčích prací byly *Studien zur indoeuropäischen Morphologie* (1970), završením pak dvě monografie z přelomu 80. a 90. let, *Das indoeuropäische Verbal-system* (1989) a *Die indogermanische Nominalflexion und ihre Genese* (1993). Už dříve ovšem vyšlo indoeuropeistické kompendium zahrnující i fonologii, *Indoevropské jazyky (Srovnávací fonologie a morfologie)* (1982). Lze jen litovat, že se tomuto dílu nedostalo překladu do některého ze světových jazyků, neboť by se tak mohlo zařadit mezi základní světové příručky indoevropské srovnávací jazykovědy. I tak si ale Erhart získal světové jméno a byl zván k přednáškám po celé Evropě.

S Erhartovým bádáním indoeuropeistickým souviselo i jeho bádání ve filologiích jednotlivých indoevropských jazyků. Erhart je zejména autorem popisné a historické mluvnice sanskrtu a srovnávací mluvnice indoíránských jazyků. Druhé důležité pole jeho činnosti představovala baltistika: už v roce 1956 napsal Erhart stručnou mluvnici litevštiny a roku

1984 vyšla jeho srovnávací mluvnice baltských jazyků. Významné jsou rovněž hojně Erhartovy příspěvky slavistické, byť roztroušené časopisecky. Plodem dlouholeté učitelské praxe bylo pozoruhodné uvedení do obecně jazykovědné problematiky, *Základy jazykovědy*. (Pro úplnou bibliografii Adolfa Erharta i pro literaturu o něm viz *Grammaticus. Studia linguistica Adolfo Erharto quinque et septuagenario oblata*. Ed. O. Šefčík a B. Vykypěl. Brno 2001, s. 14-23 a dodatky in *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university A 52*, 2004.)

Erhartovy vědecké zásluhy byly u příležitosti jeho 70. narozenin v roce 1996 oceněny plakétou Josefa Dobrovského, udělenou Akademií věd České republiky. V roce 2002 se Erhartovi dostalo rovněž ocenění mimo vědeckou komunitu: byla mu udělena cena města Brna.

Adolf Erhart byl celá léta jediným představitelem české indoeuropeistiky, ale nebyl indoeuropeistou všedním, jakých najdeme po světě mnoho. Jeho zdánlivé osamění vytvořilo prostor pro přemýšlení a promýšlení, aby pak vzniklo dílo originální a inspirující. Erhartovo dílo imponuje nejen věcmi spíše vnějšími – novými řešeními mnoha starých problémů, hlubokou akribií, pevným přesvědčením o smyslu vědecké práce. Inspirující je také a snad především to, co je vidět až z odstupu a co bychom mohli nazvat saussurovskou a hjelmslevovskou zkušeností: na úkolu indoevropské srovnávací jazykovědy Erhart – stejně jako předtím Saussure a Hjelmslev – dochází k přesvědčení, že k vědecké práci na jazykovém materiálu je třeba nejdříve vybudovat pevnou obecnou teorii jako pracovní nástroj. Tuto teorii nenajdeme u Erharta v takové podobě jako u Saussura nebo Hjelmsleva, formulovanou více či méně explicitně, mimo texty ke speciálním otázkám. Erhart svou jazykovou teorii skryl do svých indoevropéistických prací a do svého úvodu do obecné jazykovědy, ale o to více je vzrušující ji objevovat (zvláště pak v době, kdy se zdá, že jazykovědci se hojně zabývají tématy, u kterých si jeden není jist, zda se ještě zkoumá jazyk, nebo ne). Jsem přesvědčen, že díla největších vědců jsou otevřená.

Bohumil Vykypěl

Česká fonetička Jiřina Hůrková-Novotná (*15. 10. 1933)

Jiřina Hůrková byla po více než čtyřicet let snad posledním promováním *fonetikem*, přesněji řečeno absolventem oboru *fonetika*. Tato disciplína, jejíž představitelé byli světově uznávanými osobnostmi, byla totiž od konce 50. let až do roku 1990 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy zrušena. Žačka profesorů Bohuslava Hály, Milana Romportla i dalších význačných bohemistů a slavistů absolvovala v r. 1958 fonetickou diplomovou práci „*Palatografie a lingvografie českých a polských hlásek*“, ale ještě před dokončením studia se stala asistentkou, v r. 1962 vědeckou aspirantkou a v r. 1965 vědeckou pracovnící **Kabinetu fonetiky ÚJČ ČSAV**. V letech 1990-93 pak byla vedoucí **Oddělení fonetiky a mluvené komunikace ÚJČ ČSAV**.

Kromě *vědeckovýzkumné* fonetické práce je třeba uvést bohaté pedagogické působení doc. Hůrkové, která byla nejprve externím pedagogem (1973), od r. 1993 docentkou *jevištní řeči*, vedoucí **Kabinetu hlasové a mluvní výchovy** při katedře činoherního divadla DAMU a do r. 2002 po 7 let **proděkankou** Divadelní fakulty Akademie múzických umění. Za své celoživotní významné vědecko-pedagogické působení byla oceněna ministrem kultury. Tolik data.

Ve své badatelské činnosti se doc. Hůrková zaměřovala již od počátku na tři základní okruhy činnosti:

fyzilogie a produkce řeči,

akustika řeči,

kultura mluveného projevu a kodifikace výslovnostních norem.

Po nástupu do aspirantury v r. 1962 se začala systematicky věnovat **výzkumu konsonantických skupin**. Rozsah a způsob výběru materiálu byl mimořádný: vycházela z výběru čtyřiceti mluvčích (rozhlasové nahrávky publicistických besed). Účastníky diskusních pořadů byli většinou vysokoškoláci z různých oborů, čímž bylo možné získat homogenní, ale současně i různorodý živý zvukový materiál, který představoval široké spektrum výslovnostních podob. Autorka zkoumala:

chování *exploziv a frikativ* v různém hláskovém okolí,

znělostní problematiku, asimilace a řadu dalších aspektů (např. předponový a příponový šev).

Na základě analýzy tohoto spontánního materiálu pak vytvářela laboratorní soubory komplikovanějších konsonantických a dalších spojení, tentokrát již v realizaci profesionálních

mluvčích (neherců). Celý zvukový materiál pak byl testován percepčně a zároveň podroben detailní akustické analýze pomocí tehdy nejmodernějších dostupných přístrojů. Výsledky spektrografické analýzy byly publikovány v řadě odborných statí a článků, které jsou dodnes cenné především pro bohatost materiálu; jmenujme alespoň některé: *Akustická analýza konsonantických skupin* (1966), *Kombinační schopnost českých konsonantických fonémů* (1972), *Akustická stránka souhlásek l-ových* (1972), *Teorie a modely percepce řeči* (1990).

Další oblastí, kterou je třeba připomenout v rámci badatelské činnosti Jiřiny Hůrkové, je **fonetika a fonologie slovanských jazyků**. Dominantním jazykem z tohoto hlediska je jistě polština, uveďme však i lužickou srbštinu a zejména pak problematiku srovnávacího studia fonologie a fonetiky slovanských jazyků. Z řady studií uveďme *The Vocalic System in West-Slavic Languages* (1975), *Kvantita vokálů a přízvuk v hornolužické srbštině* (1978), *Konfrontační studium fonologie slovanských jazyků* (1983), *Interference v zvukových plánech slovanských jazyků* (1988). Vzhledem ke svým mimořádným jazykovým a odborným znalostem byla J. Hůrková po smrti prof. Milana Romportla deset let (do r. 1993) předsedkyní **Mezi-národní komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazyků**.

Třetím okruhem je vědecko-pedagogické působení doc. Hůrkové v oblastech **výslovnostní normy a jevištní řeči**. Trvalý zájem o otázky jazykové kultury, především kultury mluvených projevů, prokázala jak v pracích, které řeší obecnou problematiku kodifikace zvukové stránky jazyka, tak přímo účastí na kodifikaci české výslovnostní normy. Uveďme dlouholetou práci doc. Hůrkové v ortoepické komisi, v níž se význačně podílela na zpracování výslovnostní normy přejatých slov (*Výslovnost spisovné češtiny* z r. 1978), z poslední doby pak jmenujme příručku *Česká výslovnostní norma* (1995), která je stále na knižním trhu žádána i po řadě dotisků, dále uveďme alespoň ještě statí **Tvar slova v přednesu** (1995), **Východiska a problémy hlasové a mluvní výchovy** (1999), **Próza versus poezie** (1998).

Zájem o jazykovou kulturu a aplikaci teoretických poznatků v praxi se projevil také v četných pracích popularizačních, ať už ve formě publikovaných statí, příruček, nebo formou scénářů, realizovaných v rozhlase a televizi. Zde snad můžeme již přímo navázat na pozdější dlouhodobé pedagogické působení J. Hůrkové na DAMU a práci s jevištní řečí.

Nejprve bychom se ale v této souvislosti měli zmínit o rozsáhlé anketě „**Vztah herců k národnímu jazyku a k výslovnostní normě**“, kterou J. Hůrková uspořádala mezi českými herci. Tehdy bylo obesláno na 150 herců a zjišťovalo se, jaký je skutečný vztah jednotlivých význačných českých herců k národnímu jazyku a k výslovnostní normě. Snad jedním z nejzajímavějších aspektů byl rozdíl mezi výslovností **reálnou a proklamativní**, který si

herci sami začali celkem spontánně uvědomovat. Objevuje se zde ovšem také výrazněji problém **diferenciace výslovnostní normy**. Podstatné výsledky celé ankety byly publikovány ve sborníku Divadelního ústavu ke 100 výročí Národního divadla *Česká jevištní řeč a jazyk dramatu*.

Svou bohatou zkušenost z pedagogického působení na DAMU, zakotvenou na teoretickém a experimentálním základu české i obecné fonetiky, zúročila doc. Hůrková ve své habilitační práci *Východiska a problémy hlasové a mluvní výchovy* (1993). Svým pojetím tento spis přesahuje oblast divadelní, protože řada kapitol má obecný význam pro jakoukoliv mluvní praxi, zejména profesionální. Lidská řeč, jakožto výsledek neuromotorického procesu, je pojímána jako integrální součást celkového jednání a chování člověka. Teoretické studium, ale hlavně pedagogická práce s různorodými dramatickými texty při tvorbě jevištních postav, s proměnami podmínek a okolností komunikačních situací přivedla autorku k poznatkům o souhře verbální a neverbální komunikace. Ukazuje, jak podstatně neverbální prostředky, které předcházejí a provázejí *jednání slovem*, ovlivňují *zvukovou realizaci projevů*, a to zejména v rovině jejich intonačního členění. K důležitým poznatkům pro praxi *hlasové a mluvní výchovy* ji zase přivedlo studium odborné literatury z oboru neurofyziologie. Mimořádně důležitá jsou zjištění z oblasti produkce řeči, totiž do jaké míry se na tvorbě jejich jednotlivých složek (respirace, fonace, artikulace) podílejí jak mozkové oblasti kortikální, tak i subkortikální.

Této vědecké práci předcházely mimořádně zdařilé knižní publikace *Základy jevištní mluvy I* (1984) a *II* (1986), ve své podstatě učebnice, které vydala spolu s Hanou Makovičkovou a v nichž je J. Hůrková autorkou všech teoretických výkladů. Řadu odborných a popularizačních statí i drobnějších monografií věnovala doc. Hůrková také *uměleckému přednesu* jako moderně pojaté disciplíně. V textech českých básníků a prozaiků hledá a nachází signály jejich přirozeného zvukového členění a následně pak jejich celkové výstavby a hlasové realizace.

Závěrem je třeba poznamenat, že bibliografický výčet prací doc. Hůrkové je nesmírně bohatý, protože se ve svém přehledu dělí na uvedené tři základní badatelské a badatelsko-pedagogické okruhy, v každém z nich pak najdeme odborné články, statí popularizační, recenze a další. Bibliografický přehled současně napovídá, že autorka publikovala velkou část svých prací v různých slovanských jazycích, dále v angličtině, němčině a španělštině. Souhrnně lze uvést, že k problematice jazykové kultury a jevištní řeči se váže 10 mono-

grafických publikací, 28 odborných statí, 80 článků a prací popularizačního charakteru, nejmenujeme-li řadu praktických učebních pomůcek. Z oblasti české, slovanské a obecné fonetiky jsou to pak další 3 monografické práce, 23 odborných statí a více než 20 recenzí.

Vědecká a vědecko-pedagogická činnost docentky Jiřiny Hůrkové je jistě mimořádně bohatá, ale snad nejvýznačnějším znakem celé osobnosti jubilantky je mimořádné pochopení pro mladou generaci, nevšední humor a vzácná lidskost. Přejme jí proto hodně elánu a zdraví do dalších let!

Marie Dohalská-Zichová

Rudolf Šrámek sedmdesátiletý

Prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc., může v roce svých sedmdesátin (narozen 15. ledna 1934 v Ostravě) s uspokojením přehlédnout své rozsáhlé dílo, obsahující především práce onomastické a dialektologické. Jeho kniha „Místní jména na Moravě a ve Slezsku“ (I. 1970, II. 1980, s Ladislavem Hosákem) je dnes už klasická, používaná nejen lingvisty. Podobně vyhledávaná je slovníková příručka „Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“ (1997, s Ivanem Luttererem). Teoretický „Úvod do obecné onomastiky“ (1999, viz Luttererovu recenzi v SaS 61, 2000, s. 232-235) je první svého druhu v české lingvistice; monografické zobecnění konkrétních bádání nepodali ani otcové zakladatelé naší onomastiky. A jako dárek k jubileu přišlo kompendium „Základy české gramatiky s texty a cvičeními - Grundlagen der tschechischen Grammatik mit Texten und Übungen“ (2003, s Ingeborg Ohnheiserovou a kolektivem), které je plodem spolupráce Šrámkovy domovské Katedry českého jazyka na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně a Institutu für Slawistik na univerzitě v Innsbrucku.

Jako onomastik vychází Šrámek ze školy Šmilauerovy a v oblasti etymologické z odkazu Machkova a Kopečného. Má významný podíl na tom, že onomastika se dnes nechápe jako pouhá „ancilla historiae“, nýbrž jako autonomní jazykovědná disciplína. Navíc je v jeho díle vidět postupný přechod od ryze etymologického popisu vlastních jmen ke zkoumání jejich funkcí komunikačních a textových. Jeho onomastická teorie je respektována u nás i v zahraničí.

Méně už se připomínají Šrámkovy zájmy o otázky kodifikace, o postavení spisovné češtiny v rámci národního jazyka. Jeho stanovisko v této věci - maximální ohled na současnou kodifikovanou podobu a naopak nedůvěra ve sblížení s obecnou češtinou - se jistě opírá o osobní zkušenost: jazyková situace na jeho rodném Hlučínsku musela být výtečnou školou „prožívání“ národního jazyka. A on sám je živým důkazem toho, že jeho zásady jsou splnitelné: kdykoli promlouvá na vědeckých setkáních, ať veřejně nebo v kuloárech, je jeho čeština spisovná a přitom přirozená.

Rudolf Šrámek se dožil sedmdesátky v plné svěžesti a v pilné práci. Jeho touhou, která se v této době stává konkrétnějším plánem, je zpracovat ještě rozsáhlý, už dříve shromážděný materiál pomístních jmen z Moravy a Slezska. Byl by to důstojný protějšek právě vydávaného obdobného díla onomastiků pražských. K jeho dokončení přejeme jubilantovi hodně sil a „pacem non quomodo mundus dat“.

Karel Komárek

K 75. narozeninám prof. PhDr. Jaroslava Hubáčka, CSc.

Jaroslav Hubáček se 27. dubna 2004 dožívá 75 let. Své mládí prožil v Jemnici, 1948 maturoval na reálném gymnáziu v Moravských Budějovicích, do Ostravy přišel v roce 1952 po skončení studia oboru český jazyk – hudební výchova na Filozofické a Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Po skončení vojenské prezenční služby nastoupil na pedagogickou školu pro vzdělání učitelů národních škol v Ostravě, na vysoké škole působí od r. 1959: nejdříve na Pedagogickém institutu, později na Pedagogické fakultě jako odborný asistent. Docentem byl jmenován až v r. 1987, neboť i jeho zasáhl normalizační proces; třebaže v r. 1966 dosáhl hodnosti kandidáta filologických věd a doktorátu filozofie a v listopadu 1969 se na FF UJEP v Brně řádně habilitoval, docentem pro obor český jazyk byl z politických důvodů jmenován až po 18 letech. Po řádném profesorském řízení na FF UJEP v Brně byl v červnu 1990 jmenován profesorem. V lednu 1990 byl jednomyslně zvolen děkanem samostatné Pedagogické fakulty v Ostravě a v září 1991 po zřízení Ostravské univerzity, o něž se významnou měrou zasloužil, jejím prvním rektorem. V r. 1995 se vrátil

na katedru českého jazyka FF OU, krátce ji také vedl a v letech 1997-2000 vykonával funkci děkana FF.

Odborná činnost J. Hubáčka je výrazná jednak v oblasti výzkumu sociolektů, jednak v oblasti jazykové kultury. Problematice slangů věnoval 5 monografií, které patří k základním pracím české sociolektologie; jsou to *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů* (1991), *Železničářský slang* (1994), *O českých slanzích* (1970, 1981), *Malý slovník českých slangů* (1988) a *Výběrový slovník českých slangů* (2003); popularizační zaměření má jeho monografie *Jak mluvit a přednášet* (1983). Třebaže od r. 1990 věnoval většinu svých aktivit budování nové univerzity a jejímu rozvoji, nepřestal pracovat odborně: aktivně se účastnil vědeckých konferencí, je oponentem řady doktorských, habilitačních a profesorských prací, bohatá je i jeho činnost recenzní a redaktorská, je autorem několika desítek odborných článků a statí publikovaných v odborných časopisech a sbornících. Významná je i Hubáčkova činnost popularizátorská: vykonal množství odborně populárních přednášek, spolupracoval s Českou televizí (např. pětidílný naučný pořad *Mluvíím, mluvíš aj.*), s Čs. rozhlasem, v denním tisku uveřejnil přes 200 jazykových koutků.

Široký záběr měla vždy i jeho činnost pedagogická: vedl přednášky a semináře zejména z fonetiky a fonologie, lexikologie, derivatologie, stylistiky a rétoriky. Je autorem řady skript a spoluautorem učebnic *Český jazyk pro studující učitelství v 1.-4.roč. základní školy* (1990) a *Čeština pro učitele* (1996, 2003). Pracuje v různých odborných komisích (GA ČR, oborové rady), je školitelem doktorandů.

Připomínáme-li životní jubileum prof. J. Hubáčka, pak nelze neuvést náročnou činnost pro něho rovněž charakteristickou, a to aktivní členství v Pěveckém sdružení moravských učitelů (od r. 1949 dosud s PSMU absolvoval přes 1300 koncertů doma i v zahraničí). Ti z nás, kteří znají toto umělecké těleso, vědí, že J. Hubáček patří k jeho předním sólistům.

Kdo zná prof. Hubáčka, cení si jeho pracovitosti, cílevědomosti, odpovědnosti, jisté velkorysosti, zejména však i patřičné míry skromnosti a pokory. Popřejme tedy Jaroslavu Hubáčkovi do dalších let zdraví, dobrou pohodu mezi jeho nejbližšími a řadu příjemných chvil strávených mezi kolegy.

Za katedru českého jazyka FF OU Naděžda Bayerová

Dvě kolokvia mladých lingvistů

Za připomenutí lingvistické obci stojí konference, která má několikaletou tradici a pod názvem *Kolokvium mladých jazykovedcov* se koná vždy v prosinci na Slovensku v Modre -

Piesku. Hlavní organizátorkou je Mira Nábělková, které pomáhají další kolegové z *Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra*, např. Mária Šimková, Lucia Gianitsová nebo Alexander Horák. Spoluorganizátory kolokvií jsou *Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV* a *Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV*.

Ve dnech 4. – 6. 12. 2002 se konalo *XII. kolokvium*, kterého se zúčastnilo padesát pět účastníků ze Slovenska, Polska, České republiky, Slovinska a USA. Úvodní slovo pronesla Mira Nábělková. Ohlédla se v něm za posledními kolokvií a připomněla smrt významného slovenského lingvisty J. Furdíka (+7. 8. 2002).

Velká pozornost byla na konferenci udělena lexikologickým, slovotvorným a lexikografickým tématům slovanských i neslovanských jazyků – *Niektoré aspekty lexikálnej vrstvy arabčiny* (J. Mihálik), *Reflexe internacionalizmů v domácím lexiku* (J. Mravinacová), *Francouzské výpůjčky v češtině* (A. Říhová), *Morfologické varianty v přívlastkové pozici jako lexikální prostředky internacionální povahy* (P. Šmídová), *Využití sémantického potenciálu slovotvorných prvků –fobie / -fob / -fobik v nové slovní zásobě češtiny* (L. Janovec), *Nové komponenty v češtině (e-, i-, m-)* (Z. Opavská), *Slovesá v lexikografickom spracovaní* (N. Janočková), *Česká slovesa komunikace* (J. Daněk), *Sémantická ekvivalencia z kognitívno-vedného aspektu* (A. Rajnohová), *Složená hybridní substantiva s prvním komponentem kyber-* (P. Mitter), *Niekoľko poznámok o cudzích antroponymách v slovenčine* (M. Ološtiak), *Expresívnosť a lexikografia* (A. Rafayová), *K lexikografickému spracovaniu prenesenosti* (T. Garmatová).

Vedle referátů věnovaných slovní zásobě zaznělo na kolokviu větší množství příspěvků s tematikou analýzy komunikace a stylistiky, včetně problematiky jazyků menšin a jazykových kontaktů, nebo analýzy textů šířených prostřednictvím nových komunikačních technologií (SMS, internet), či témat přecházejících k psycholingvistice – *Obraz cizinců v českých médiích* (K. Karhanová – P. Kaderka), *Komunikačný register minoritných sociálnych skupin* (A. Gálisová), *Konfliktotvorné prostředky v diskusních televizních pořadech* (A. Krausová), *Kooperativní prostředky v diskusních televizních pořadech* (M. Slezáková), *Přijímání a odmítání etnického stereotypu v televizních diskusních pořadech* (L. Hašová), *Ke stylu kázání* (M. Havlík), *Komické nápisy a upozornění kolem nás (na anglickém jazykovém materiálu)* (M. Lašťovičková), *Slováci v Česku: jazyk a jeho používanie v transgeneračnej perspektíve* (M. Sloboda), *Internetový gruppenromán a tabuizovaná lexika* (J. Ďurašková), *Opäť niečo o hovorovosti* (M. Fedák), *K jazykovej stránke SMS* (M. Medňanská), *Struktura príbehů vyprávěných a vytvářených třináctiletými školáky* (P. Hudková),

Česko-slovenský pasivní bilingvizmus u pubescentní mládeže na Karvinsku (K. Kopecký), *Latinské diskusní partikule ergo a enim jako consensus-markers* (B. Krylová).

Třetím velkým tematickým okruhem byl vývoj jazyka – *Urození a stateční rytíři aneb Příspěvek k epistolárnímu stylu 17. století* (B. Michalová), *Staročestí překladatelé a biblický překlad* (M. Pytlíková), *Kilka uwag na temat redakcji cyrylicznego Ewangeliarza z XVI wieku* (K. Nowakowska), *Polonizmy v Historickom slovníku slovenského jazyka* (R. Mračníková), *Analýza historického textu* (P. Karpinský), *Z zagadnień fleksji zaimka w języku czeskim w XV wieku* (J. Mielczarek).

Několik referátů bylo věnováno tematice dialektologické a onomastické: *Prezývky Slovákov v obci Pivnica* (Z. Týrová), *Nářečové prvky v diele Václava Pankovčina* (S. Glovňová), *Z lexiky breznianskeho nárečia* (T. Bánik), *Niekoľko slov o nárečí Spiša* (M. Hovančík), *K charakteristike stredozemplínskych nárečí* (M. Chochol).

Mezi další tematické okruhy, k nimž se vztahovaly další příspěvky, patřily syntax (*Polopřímá řeč* – J. Janoušková, *Polovetné konštrukcie vo vetnočlenskej a valenčnej syntaxi* – M. Ivanová), didaktika jazyka a její aplikace (*Vliv jazykové stránky poezie na její recepci* – J. Vala a R. Čech, *Publicistické texty v učebnicích českého jazyka pro 2. stupeň základní školy* – J. Loudová), morfologie (*Pohľad na skloňovanie substantív ženského rodu v slovenských gramatikách od Štúra po súčasnosť* – L. Gianitsová, *Niečo o posesívnosti* – A. Gerláková, *Částice ještě/ěště a už/už v češtině a slovenštině* – M. Kostlivá, *Kategoriálne formy intenzifikácie* – J. Hansmanová) a problematika překladu (*Niečo o preklade anglickej poézie* – G. Magová, *O preklade P. Vilikovského (Večne je zelený...) do angličtiny* – Ch. Sabatos).

XIII. kolokvium proběhlo ve dnech 3. - 5. 12. 2003. Úvodní slovo pronesli PhDr. Mária Šimková a prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. Účastníci přijeli ze sedmi zemí (Slovensko, Česká republika, Polsko, Maďarsko, Německo - Lužice, Bulharsko, Srbsko). Mezi příspěvky převažovaly texty z analýzy komunikace a stylistiky, slovenské dialektologie a onomastiky a příspěvky věnované jazykovým kontaktům.

Příspěvky z oblasti analýzy komunikace a stylistiky pokrývaly širokou tematickou škálu - od výzkumu řeči dětí (Z. Ondráčková-Hlavatá *Detské slová v operačných komunikačných aktoch*), přes analýzu konkrétních jazykových jevů v komunikátu (Marián Macho *Mechanismus opakovania a otázka redundancie fráz, klišé, floskúl a stereotypov v idiolekte politika*, A. Rafayová *K expresívnej lexike v súčasnej slovenčine*) a konkrétní komunikační oblasti včetně lexikálních a gramatických zvláštností typických pro určitou sféru komunikace

(M. Lašťovičková *K liturgickému obřadu žehnání vína v katolické církvi*, D. Maleková *Porovnanie anglického a slovenského právnického textu*, B. Budíková *Lingvistická analýza výslechnů svědků v americké soudní síni*, Z. Tuhárska *Možnosti skúmania odborného textu*, A. Gálišová *Expresivita ako prejav subjektivity a kreativity v spontánných komunikátov APL*, po analýzy současného tisku (J. Chovanec *Obraz francouzského postoje k válce v Iráku v anglickém bulvárním tisku*) a jazyk literárních děl (M. Vargová *Jazyk slovenskej biblickej drámy 20. st.*, S. Glovňová *Jazyk súčasnej prózy*).

Co se týče příspěvků s tematikou spjatou s jazykovými kontakty a jazykovou situací jiných jazyků, můžeme zmínit např. příspěvky F. Kaulfürsta (*Lužiscy Serbja - Štó, hdže a čehodla*), D. Sokoloviče (*Plánovanie jazyka v Lužici*), D. Slovikové (*Vývinové tendencie jazyka na slovensko-poľskom pohraničí*), M. Čornejové (*Čeština dnešních slovenských studentů*), R. Mračníkové a M. Palcútové (*Slovenčina dnešných českých študentov*), S. J. Tótha (*Používanie slovenského jazyka v školách v Békešskej župe*), Z. Týrové (*Od germanizmov a hungarizmov k srbizmom v jazyku vojvodinských Slovákov*).

Z příspěvků týkajících se dialektologie a onomastiky se vyskytla témata frazeologická (M. Hovančík *Z frazeologie stredného Spiša*), témata týkající se jednotlivých jazykových rovin, zejména roviny lexikální (M. Chochol *K morfológii zemplinského nárečia*, T. Bánik *Z lexiky horehronského nárečia*, J. Lomenčík *Terminológia tradičnej sklárskej výroby v Málinci*, J. Bauko *Mikrotoponymá v Súľovských skalách*, J. Krško *Problematika prípravy Hydronymie Slovenska*) a téma týkající se jazykové situace (J. Patinková *Jazyková stuácia v obci Vrbovce*). Z onomastických výzkumů češtiny zazněl příspěvek H. Matěnové *Ustalování novodobého antroponymického systému*.

Jeden blok konference byl věnován prezentaci nového slovenského korpusu (příspěvky M. Šmotláka *Počítačová demonštrácia práce so SNK*, A. Horáka *Problémy prípravy morfológického tagsetu pre SNK I*, L. Gianitsové *Problémy prípravy morfológického tagsetu pre SNK II*, R. Garabíka *Multilingválny korpus počítačových termínov* a M. Gráce *Morfológický analyzátor pre slovenčinu*).

Několik vystoupení se týkalo lexikologie (jednojazyčné i komparativní), lexikografie (jednojazyčné i překladové), terminologie a frazeologie - *Kumulace morfémmů pro vyjádření velmi velké/malé kvantity nebo intenzifikace* (Z. Opavská), *Iniciálové zkratky ve vztahu k internacionalizaci* (P. Šmídová-Kochová), *Problém identifikácie slovnodruhové odvođenosti niektorých sloviess (desubstantívne slovesá)* (N. Janočková), *K výzkumu žakovského a studentského slangu I, II, III* (I. Rumpelová, T. Kráčmar, K. Vodrážková), *Neologická*

slovotvorná synonymie v českém a bulharském jazyce médií (B. Niševa), *Inovačné procesy v súčasnom chorvátskom jazyku* (M. Machata), *Ekvivalenty vybraných anglických frázových slovies v slovenčine* (M. Kadorová), *Osobitosti arabskej lexikografie* (J. Mihálik), *Terminológia z oblasti archeológie a jej lexikografické spracovanie* (M. Dvorecký), *Defrazeologické lexikální jednotky* (L. Janovec), „Šalba a klam“ v ČNK aneb několik poznámek k binomiálům s konjunkcí a (K. Málková). S lexikologií souvisela i informace o vydání učebnice slovo- tvorby J. Furdíka (M. Ološtiak - *O príprave knihy J. Furdíka Slovenská slovo tvorba*).

Zazněly i příspěvky z vývoje jazyka (M. Bízová *Slovo Bůh v Kosmově kronice*, J. Mielczarek *O skloňování staročeských číslovek*, K. Nowakowska *Funkcjonowanie jerów w cyrylicim ewangeliarzu z XVI w.*, A. Zagun *Cerkiewnoslowianskie tłumaczenie Jana Chryzostoma - rękopis z Biblioteki Narodowej w Warszawie*, P. Karpinský *Jazyková a historická analýza rukopisných pamiatok zo Spiša*).

Hojně byla na konferenci zastoupena i didaktická témata: *Obecná lingvistika a didaktika českého jazyka* (R. Čech), *Teoretická analýza obtížnosti učebnic českého jazyka a vliv tohoto faktoru na kvalitu získaných vědomostí žáků* (V. Kůtová), *Gramatické hry vo výučbe nemčiny ako cudzieho jazyka* (P. Rakšányiová - M. Huszárová) a *Slovenčina ako cudzí jazyk ONLINE* (H. Ivoríková).

Z dalších témat zazněly příspěvky o latině (P. Jesenská - *Latinčina súčasnosti*, B. Krylová – *Zdvořilostní strategie v latině*), o posesivité v jazyce (A. Gerlaková – *Paradigmatický status posesivnosti v slovenčine*), o fonetice a fonologii (M. Svoboda - *Rytmičkový zákon a nefonologické kráčení v češtině a slovenštině*, M. Olšiak - *Intonačné idiolekty*).

Obě kolokvia poskytla referujícím možnost prezentovat své disertační, diplomové i seminární práce, stejně jako výsledky dílčích výzkumů grantových a jiných projektů. Příspěvky budou publikovány ve sbornících *Varia XII.* a *Varia XIII.*, sborníky by měly vyjít v roce 2004, stejně jako *Varia XI.* z předcházejícího kolokvia.

Ladislav Janovec

Studentské setkání brněnských bohemistů na Cikháji

O druhém říjnovém víkendu (10. – 12. 10. 2003) proběhl na rekreační chatě Masarykovy univerzity na Cikháji studentský bohemistický workshop. Celou akci zorganizovali studenti brněnské bohemistiky, za finanční podpory NFS FF a FSS MU a Ústavu českého jazyka FF MU. Víkendového setkání se zúčastnilo asi 40 studentů i vyučujících.

Cílem workshopu bylo umožnit studentům prezentovat svou práci kolegům a společně o ní diskutovat v neformálním, ale přesto konferenčním prostředí. Seminář navázal (byť nevědomky) na tradici lingvistických setkávání, která na Cikháji probíhala už koncem 60. let. O těchto setkáváních hovořila ve svém příspěvku prof. Zdeňka Rusínová. První den workshopu vyplnila převážně diskuse nad odbornými tématy, druhý spíše výlety do okolí a povídání s přítomnými profesory.

Úvodní blok referátů zahájilo vystoupení ředitele ÚJČ AV ČR Karla Olivy, který účastníky seznámil s návrhem koncepce a možnostmi využití plánovaného slovníku českého jazyka. Dialektologickou problematikou se zabýval referát Hany Svobodové, který mapoval generační posuny a současnou situaci v slovní zásobě jednoho z nářečí severovýchodočeské skupiny. Michaela Čornejová svým příspěvkem otevřela diskusi nad problematikou míry vzájemného jazykového porozumění mezi současnými českými a slovenskými studenty. Její sonda ukázala, že slovenští mladí lidé se v češtině orientují lépe nežli čeští ve slovenštině. Veronika Scheirichová na bohatém materiálu představila staročeskou terminologii trestního práva. Zcela jiné tematické oblasti se věnoval referát Lindy Awadové, která svým vystoupením o jazykové akvizici a bilingvistice rozpoutala mimo jiné mezioborovou diskusi s přítomnými studenty psychologie.

Ve druhém bloku referátů jako první promluvil prof. Radoslav Večerka o raně novověkých názorech na vznik jazyka. Poukázal také na to, že čeští jazykovědci národního obrození navazovali ve svých představách o jazyce na široké kulturní dění Evropy a na bohaté tradice celého evropského myšlení. Následující dvě vystoupení se týkala témat v širokém slova smyslu syntaktických. Pavel Caha mluvil o problematice relativních vět a o tzv. kontrolových strukturách z hlediska minimalistické syntaxe. Referát vyvolal dosti bouřlivou výměnu názorů nad možnostmi generativní gramatiky. Příspěvek Mojmira Dočekala se zabýval elipsou. Šlo mu o analýzu takových struktur, v nichž je nevyjádřený element rekonstruovatelný na základě předpokládané syntaktické stavby této konstrukce.

Poslední blok sestával z příspěvků literárních. Tamara Ibehejová hovořila o vzájemném propojení života a literárního díla Anastáze Opaska. Seminář zakončil referát Kateřiny Dvořákové, který se zabýval symbolikou čísel, barev a kamenů v Legendě o sv. Kateřině.

V pozdním večerním čase prof. Radoslav Večerka vyprávěl o tradici brněnské bohemistiky – zejména o postavách a příhodách s touto tradicí spojených. Vše bylo v neděli zakončeno výletem na Zelenou Horu u Žďáru nad Sázavou. Akce si získala kladný ohlas, a

tak lze doufat, že přerušená kontinuita cikhájských bohemistických setkání bude opět obnovena. Přednesené příspěvky i vzpomínky učitelů budou zachyceny ve sborníku.

Studenti bohemistiky FF MU v Brně

Český komitét slavistů na nové funkční období ustaven

Na základě návrhu předsedy Rady pro zahraniční styky AV ČR prof. dr. Jiřího Niederleho, DrSc., Akademická rada AV ČR na svém zasedání dne 10. února 2004 vyslovila souhlas s ustavením Českého komitétu slavistů na další funkční období, tj. do doby konání příštího Mezinárodního sjezdu slavistů, který se sejde v roce 2008 v Makedonii.

Ustavení nového Českého komitétu slavistů (ČKS) předcházela řada kroků, jejichž smyslem především bylo zajistit v procesu formování tohoto orgánu co nejširší účast české a moravské slavistické obce. Proto bylo již v loňském roce z iniciativy Rady pro zahraniční styky svoláno na 12. prosince 2003 do Prahy reprezentativní shromáždění delegátů slavistických a bohemistických pracovišť českých i moravských vysokých škol a vědeckých ústavů, jehož posláním bylo ze svého středu navrhnout a tajnou volbou zvolit nový komitét. Všichni zvolení byli pak písemně informováni o svém zvolení a touž formou vyzváni, aby se rovněž písemně vyjádřili, zda výsledek volby přijímají a jsou ochotni v komitétu pracovat. Seznam těch, kteří odpověděli kladně, byl pak předložen k výše uvedenému projednání Akademické radě AV ČR. Akademie věd působí jako gestor činnosti orgánů a komitétů podobného typu, jako je komitét slavistů, a přispívá finančně na jejich činnost.

Nově ustanovený Český komitét slavistů se sešel na svém prvním zasedání dne 22. března 2004 a zvolil své předsednictvo. Předsedou se stal Jan Kořenský, místopředsedou Pavel Janoušek a vědeckým tajemníkem Václav Čermák. Členy komitétu jsou: I. Bogoczová, S. Čmejrková, M. Giger, H. Gladkova, T. Glanc, I. Janyšková, P. Poslední, K. Ribarov, J. Rychlík. Čestnými členy ČKS jsou Zdeněk Mathauser a Slavomír Wollman.

Komitét slavistů se hodlá ve svém funkčním období soustředit především na toto působení:

1. Iniciovat a organizovat činnost ve všech oblastech slavistiky kontinuálně po celé období, a to nejen v kontextu mezinárodním, ale i domácím. Pro tento účel zajišťuje přehled o účasti českých a moravských slavistů v mezinárodních komisích působících při Mezinárodním komitétu slavistů. Bude v této souvislosti usilovat o oživení aktivity mezinárodním komisím odpovídajících komisí národních, a to zejména v tom směru, aby

se také tyto komise prezentovaly v přípravě kulatých stolů a tematických bloků na budoucím sjezdu. V těchto souvislostech počítá i s tematicky konkrétně zaměřenými pracovními setkáními podobného typu a organizační struktury, jako bylo v roce 2003 setkání volební.

2. Zaměřit se na včasnou a účinnou přípravu naší účasti na sjezdu v roce 2008, včetně zabezpečení reprezentativního sborníku příspěvků.
3. Plně podporovat po všech stránkách kandidaturu Brna, popř. dalších moravských slavistických center na pořádání sjezdu slavistů v roce 2013.

Vedení Českého komitétu slavistů uvítá všechny podněty, náměty a doporučení týkající se jeho budoucí činnosti. Pokud jde o tradiční poštovní spojení, je jeho sídlem Slovanský ústav AV ČR, Valentinská 1, Praha 1, 110 00. Na elektronický kontakt jsou připraveny adresy:

cermakva@slu.cas.cz a korensky@ujc.cas.cz.

-pčks-

Internetový informační servis „Fórum Jazykovědného sdružení“

Z iniciativy mladých lingvistů - především Mgr. Mariána Slobody, doktoranda Ústavu lingvistiky a ugrofinistiky FF UK – začne vbrzku fungovat tzv. mailing list s názvem „Fórum Jazykovědného sdružení“ (Fórum JS). Bude mít podobu elektronické konference a bude sloužit jako informační servis české lingvistiky. Hlavní výbor Jazykovědného sdružení podpořil tuto iniciativu, která by měla přispět k modernizaci toku informací v jazykovědě.

Spolu s tímto dvojčíslem Jazykovědných aktualit proto všichni členové Jazykovědného sdružení obdrží v příloze profil „Fóra JS“ tak, jak ho koncipoval Mgr. M. Sloboda, a budou mít možnost se do lingvistického „mailing-listu“ zaregistrovat. Zvlášť upozorňujeme na to, že informační servis nemusí zájemci využívat pouze v podobě aktuálně zasílaných e-mailů, ale naleznou jej i v „archivu“ na internetu (adresu viz v příloze). Doufáme, že tento způsob distribuce aktuálních informací bude uživatelům z řad členů JS sloužit k jejich plné spokojenosti.

Světlá Čmejková a Jana Hoffmannová

(za hlavní výbor Jazykovědného sdružení ČR)